

პრი

ზინაარსი: მეთაური.— ლტოლვა ირაკლისი, ლექსი შ. ამირჯიბისა.— ერება, გ. გვაზავასი.— დათვა, ზღაპარი ვაჟაფშაველასი.— ჩემს სატრფეს, ლექსი ი. გრიშაშვილისა.— ერის უფლება, Bâton-ისა— ჩვენი თეატრი.— ქართულ სამართლის ისტორია, ი. ჯავახიშვილისა.

27 სექტემბერი 1909 წ.

სამშობლო ენას თავიდანვე პატრონობა უნდა

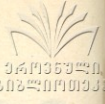
ადამიანის სულიერი სიმდიდრის სალარო— ენა არის ერთი მეტად სათუთი არსება, რომელიც მოითხოვს განსაკუთრებულ ყურადღებას და შევლას. ოჯახი მას ასაზრდოებს, ლიტერატურა აწვითარებს და აფაჩიზებს, ხოლო სკოლა შევცნებულად ავრცელებს, ათვისებებს მოზარდ თაობას. დასუსტეთ ერთი მათგანი და მაშინ თვით ენაც დასუსტდება, მისი ნორმალური, ბუნებრივი ზრდა შეჩერდება: ენა აზრის განვითარებას ვეღარ გაყვება და დაძაბუნდება. ხოლო სამშობლო ენის დაძაბუნება, დაძაბუნება იმ ენის, რომელიც ორგანიზმულად შეკავშირებულია ხალხის სულიერ ზრდა-განვითარებასთან, ნიშნავს თვით ამ ხალხის დაძაბუნებას, მის სულიერ დაქვეითებას. ეს აზრი დღეს იმდენად ცხადია, იმდენად საანბანო ჭეშმარიტებას წარმოადგენს, რომ ყოველ შეგნებულ პიროვნებასათვის და ჯგუფისათვის შეურყეველ ცნებათაა მიჩნეული. ხოლო მისი ჭეშმარიტებად აღიარება გვაღლებს განსაკუთრებულ ყურადღებით მოვებპყრათ ჩვენ ისტორიულ გონებრივ საზრდოს, სალაროს და თუ მას რაიმე ხიფათი მოვლის, ზომები მივიღოთ მის დასაცავად. შევცნებულ ქართველს დღეს არ შეუძლია გვერდი აუხვიოს ამ საკითხს და თუ ათასჯერ თქმულა და დაწერილა მის შესახებ, ათას პირველ-ჯერაც შეგვიძლია მოვავგონოთ საზოგადოებას თავის მოვალეობა. ყოველი ისტორიული მომენტი მოითხოვს თავის შესაფერ კომპედებას, ხოლო ამისათვის წინასწარ გათვალისწინებას თანამედროვე მდგომარეობისას.

დღეს ჩვენ ისეთ ისტორიულ ხანაში ვართ, როცა შესუსტებულია ჩვენ ცხოვრებაში ეს უხილვი ისტორიული და თანამედროვე ფსიხიური ძაფები, რომლითაც პიროვნებანი ურთიერთ შორის

ერთობას გრძნობენ და ამ გრძნობა შეგნების ძალით ცდილობენ თავიანთ საზოგადოებრივ ერთეულს, ერს ემსახურონ. ეს დასუსტება კი ნათლად სჩანს ჩვენ თანამედროვე საზოგადოებრივ ცხოვრებაში.

ოჯახი ჩვენი, რომელიც ასე თუ ისე წინ წასულა, აღარაა ძველი ტრადიციების დამცველი, ის არ გრძნობს შესაფერ კავშირს წარსულთან და არც პატივს სცემს მას, რამაც შევქმნა ჩვენი კულტურული ძალა. ამიტომაც დღეს ქართულ ოჯახში ქართული შემოკლებულია, და მისგან შექმნილი კავშირი ოჯახის წევრთა შორის ისევე დასუსტებული, როგორც მათ შორის ზნეობრივი კავშირი.

სკოლა ხომ სულ ჩვენ წინააღმდეგაა მიმართული. უმთავრესად ის არის აღსანიშნავი, რომ დღეს ქართული სკოლა არც კი არსებობს. მეცნიერება და ხელოვნება იმ დაწესებულებაში, სადაც მოზარდი ათი-თუთხმეტი წლის განმავლობაში გონებრივად და ესთეტიურად იწურთნება, ქართულ ენაზე არ შეისწავლებს. და, რასაკვირველია, ამკარა უნდა იყოს, რომ სანამ ამ მოვლენას ბოლო არ მოვღებთ, სამშობლო ენაზე აზროვნება და შემოქმედება ფრთას ვერ გაშლის და შესაფერად ვერ გაიფურჩქნება, რაც არ უნდა ვეცადოთ. სამწუხაროდ ჩვენ ვერ შევსძელით არამც თუ ამ ძირითად დაბრკოლების დაძლევა, — ის მცირედი კუნჭულიც თანამედროვე სკოლისა ვერ დავიცავით და ვერ გავამაგრეთ, რომელიც სახელმწიფომ მოგვაკუთნა. როგორც ვიცით, ყოველ სასწავლებელში რამდენიმე გაკვეთილი დათმობილი აქვს ქართულ ენასაც. მართალია ეს გაკვეთილები უფრო ხშირად უკანსკნელ საათებს შეიცავს, მაგრამ დიდის მოლოდინში მცირედისთვის მაინც უნდა მოგვეარა, რომ მალე სულ არ წავგეგო საქმე. და რომ ჩვენ ამ მცირედსაც არ უვლით, ეს დღეს ყველასთვის ცხადია. ქართველი საზოგადოება სრულიად არ აქცევს ყურადღებას და არც არავითარ ზომას მიმართავს, რომ თანამედროვე სკოლიდან სულ ფეხი არ ამოუკვეთონ ქართულს ენასა. ამის შედეგია ყოვე-

ლის უწინარეს ის აბუხად აგდებდა, რასაც ყოველ ნაბიჯზე ვხედავთ. ცხადია, პატრის არავინ გცემთ, თუ თქვენ თვითონ თქვენს ღირსებას და ადამიანობას არ აფასებთ, და რომ ჩვენ ღირსებას ნაკლებ ვაფასებთ, ეს იქიდანაც სჩანს, რომ არავინ ყურადღებას არ აქცევს, თუ ვინ ასწავლის დღეს ჩვენ სკოლებში ქართულს, საზოგადოდ ასწავლიან თუ არა, და თუ ასწავლიან, — როგორ. ამ უყურადღებობამ საზოგადოების მხრივ ლამის სულ ჩააქროს ქართული ენა მთავრობის სასწავლებლებში. ასეთ მდგომარეობას ჩვენ ვერ შევურიგდებით და მთელი შეგნებული ჩვენი საზოგადოება ვალდებულია მუდამ გათვალისწინებული ქონდეს თავისი მომავალი და იმის ცდაში იყოს, რომ სკოლა გადაგვარების მაგიერ გაჰხადოს განვითარების საშვალეზად. ხოლო სანამ ამ ძირითად მისწრაფებას განვახორციელებდეთ, გაფაციცებით ადევნოს თვალ-ყური დღევანდელ სკოლებს და მოსთხოვოს მათ, ვისაც ამ სკოლებში მუშაობა უკისრიათ, პარნათლად შეასრულონ თავიანთი მოვალეობა.

მაგრამ, ცხადია, თანამედროვე პირობებში ჩვენ ბევრს ვერას ვაგზნებთ ამ ნიადაგზე და ამიტომაც განსაკუთრებული ყურადღება მეორე მხარეს უნდა მივაქციოთ. ესაა კერძო თვითმოქმედება, შეგნებული მუშაობა საზოგადოებრივ დაწესებულებათა გარეშე.

ვისაც სიცოცხლის ძალა აქვს, ის ყოველთვის, როცა ერთგზას დაუბშვენ, ეცდება მეორე გაიკვილოს. ჩვენთვის ჯერ-ჯერობით შესაძლებელია მხოლოდ გზა თვითმოქმედებისა. ყოველი შეგნებული მამულის შვილი ვალდებულია ამ შემთხვევაში იკისროს ხელმძღვანელობა, იქონიოს გავლენა თავის გარშემო, თავი მოუყაროს პატარა წრეს და იქ იმუშაოს სამშობლო მწერლობის და ლიტერატურის შესასწავლად. მართალია, ასეთ მოქმედებას ბევრი დაბრკოლება შეხვდება, მაგრამ სამაგიეროდ ნაყოფიც დიდი იქნება. როცა კაცი რწმენით აღჭურვილი თვითმოქმედებს, მაშინ უფრო გულწრფელად, უფრო ღრმად ხნავს და სთესავს და ამნაირად თუ მისი მოქმედების ფარგალი რაოდენობითად მცირეა, სამაგიეროდ ღირსებით უფრო მაღალია, უფრო მეტის ღირსების ნაყოფს მოიმკის. და აი ამიტომაც ჩვენ მოვიწვევთ ყველა ჩვენ თანამგრძობთ მეტი თვითმოქმედებისთვის, რომ ეცადონ კერძო წრეების შექმნით აღძრან სურვილი სამშობლო ლიტერატურის შესწავლისა და შეთვისებისა.

ლუკოლვა ირაკლისი

დანგრეულ იყო აწ ნარიყალა,
 დანგრეულ იყო უკვე სიონი
 და, — საქართველოს სიმტკიცის ძალა -
 მთებში გარბოდა ბაგრატიონი!
 დარიალისკენ იგი მირბოდა;
 პირველად ბრძოლის უტოვა ველი!
 უკან: სკნელად იგი სტიროდა —
 პირველად ჰქონდა მას თვალი სველი!
 და მისძახოდენ არაგვის მთები,
 არაგვის წყალთა ესმოდა ხმები:

„ახ ნულარ სტირ! და მშვიდობა შენს სულს, —
 მშვიდობა შენს სულს და შენს მწუხარ ერს!
 მუდამ სისხლითა მორწყულსა მაშულს
 შენი ცრემლიცა ვერ უცვლის აწ ფერს!
 გასწი, გაფრინდი ქვეყნის ტვირთს ხსნიდი —
 შენმა ზერანმა აწ უფრო გზიდოს,
 დამხვრეულია შენი მახვილი
 და შენმა მკლავმაც ველარ გადიდოს!
 ისე ახლოა აწ სიკვდილამდის,
 ვით შენ საყვარელ დარიალამდის!“

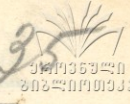
„ახ, ნულარ სტირ! და კოლავც ვიდრე სხვა რამ,
 შენს სულს მშვიდობა და განსვენება!
 მსურს ჩემთან იყო ნიადაგ, მაგრამ
 შენი კუბოცა ჩემთან იქნება!
 და თუ წაგიწყდა სრულად იმედი
 და ქართლისაცა შენ აღარ გჯერა,
 ახ, ნუ კითხულობ შენ ძეთ რა ბედი
 და რჯულს რა რიგი მოელის წერა!
 იქნება აღსდგეს კვალად სიონი,
 მაგრამ ვერ ვნახოთ ბაგრატიონი!“

შ. ამირეჯიბი.

მროზა.

I

ჩვენ კიდევ ხელიდან გავვისხლტა ისტორიული მემკვირვება, როცა ვაღდებულები ვიყავით ადგილქან ჩვენი ერთგული კითხვა, ჩვენ დაგიწვეთ მსოფლიო მრეკეტარაიტზე ევრილი და ბაქაბუქი. ერთხელ კიდევ ვიგემეთ სიმწარე

ჩვენი ჩამოტყდის და ზოლიტიკური უფიცობისა. — ეხლას... რა გაეწეობა — ერთობაზე უნდა ვილაშქროთ.

რა არის ერთობა?

ერთობა და ავტონომია ერთი და იგივე კი არ არის — შუა უღვეს დიდი ზღვარი. ავტონომია — სხელმწიფოებრივი წესწიფობილება, იგი თვით შეიცავს ერთობს, ვით თვის შინაგან განყოფილებას, თუმცა ორივე — ცნება ერთი და იმავე რიგისა. ორივე ნიშნავს თვით-მართველობას, მხოლოდ ავტონომიური თვით-მართველობა — სხელმწიფოებრივია, სერობო თვით-მართველობა კი — მხოლოდ ადგილობრივია.

მიანიჭეთ საქართველოს თვით-მართველობა და მისი თქვენ მიიღებთ ავტონომიას; თუ კი თვით-მართველობა მიიღებთ მხოლოდ ადგილებს, (მაზრებს, გუბერნიებს), მისი მიიღებთ ერთობას. ეს არის გარკვეული განსხვავება. გარდა ამისა, არის განსხვავება უფრო ღრმა და ნამდვილი: ავტონომიას მიზნად აქვს ყოველ მხრივი აღმართება ერთისა, აუგვება მისი ლიტერატურის, მეცნიერების, თეოლოგიის, გაშლა მისი ეკონომიური ძალ-ღონისა და განხორციელება უძვირფასესი მისი იდეალებისა. ერთობა ასე მალა ვერ მიჭირინავს, მის მიზნად აქვს დაკმაყოფილება ადგილობრივ და ღრუბით მოთხოვნილებათა და საჭიროებათა. ესეც დიდი რამ არის, რა თქმა უნდა; ადგილობრივი მოთხოვნილება და საჭიროება ათას-ნათასია: ხალხს უნდა ჯანმთავრობა, განათლება, გზა და ხიდი, მეურნეობის გაუმჯობესება, წვრილი კრედიტი და სხვა და სხვა... ათასი ამისთანა საჭიროება. დასაბამიდან დაუკმაყოფილებული, ჭკნავს და ჭბოჭავს: ადგილობრივი ცხოვრების ძარღვის ცემის. სხელმწიფოთს არც ღრო აქვს არც მოვალეობა, რომ თვითონ იკისროს ამ საჭიროებათა დაკმაყოფილება. იგი იძულებულია გადასცეს ეს უფლება ადგილობრივ წარმომადგენლებს, ან თვით საზოგადოებას.

ამას აზირობენ ესხა ჩვენშიაც. შემთქვეთ ერთობა უნდათ ადგილობრივ მცხოვრებთ მიანიჭონ უფლება თვითონ მოაწიონ თავიანთი ადგილობრივი ცხოვრება... უკანდავად, ცხოვრება არა! აბა, ამის უფლებას ვინ მოგვამავეებს! ერთობას არა აქვს ასეთი დიდი სიმოქმედო სხვაჩეზი. მაინც, მის შეუძლიან ბევრი ადგილობრივი საჭიროება დაკმაყოფილოს და ბევრი საურთი ერთგანწიფობილება მოაწირობოს.

ამ მოყვანილ მოსაზრებიდან მკითხველი დანახავს, რომ რამოდენიმე სერიოზული კითხვა თავის თავად იბადება ამ ნიადაგზე: როგორ უნდა იქმნას დანაწილებული ჩვენი ტერიტორია ამ ერთობის მოსაწიფობად? რა ადგილი უნდა დაიჭიროს ამ წესწიფობილებაში საქართველოს სატახტო ქალაქმა — თბილისმა? რომელ საზოგადოებას უნდა მიენიჭოს ადგილობრივი თვით-მართველობა

ბის უფლება, ან უკედ: ვის უნდა ჭქონდეს აჩივანის ხმა? — ბევრია კიდევ სხვა საკითხებიც, მაგრამ ეს მოყვანილი სავი საკითხი — უმთავრესია, თითქმის ღერძია, რომლის ირგვლივ ჭტრიალებენ ყველა დანარჩენი საკითხები და ადვილად მიიღებენ ამა თუ იმ ფერს, სახეს და გადაწვევტას იმის და მიხედვით, თუ როგორ არის გათვალისწინებული, განსაზღვრული და გადაწვევტილი ზე-მოყვანილი სავი საკითხი.

განვიხილოთ თითოეული მათგანი ცალ-ცალკე.

II.

როგორ უნდა იყოს ტერიტორიალური დანაწილება თბილისის გუბერნიის ერთობის შემოსაღებად? აქ შეიძლება ბევრი მოსაზრება მოიყვანოს კაცმა, მაგრამ მათი ჩამოთვლის მაგიერ უმჯობესად მიმჩნია ამ საკითხის დასურათება ერთის მაგალითით.

ვისაც უნახავს საფრანგეთის გზათა რუქა, იმას ესმდება თავისებური შთაბეჭდილება ამ გზებისაგან. დაჭეურება საფრანგეთს და გერმანია, თითქო თავისებური აბჯობა გადაჭეუნიან მთელ ქვეყანას, ისე რიგრიგად და ლამაზად არის გაყვანილი გზების ხაზები. უმთავრესი ცენტრი ამ აბჯობუდისა კახლავს ერთი დიდი შავი წერტილი — ზარიზი. ამ ცენტრიდან ყოველ მხრისკენ შექებისავით მიდიან სწორი ხაზები, გადიან დეპარტამენტის უმთავრეს ქალაქებზე და მიდიან საფრანგეთის საზღვრებამდე. ამისთანა გზებს ეძახიან ერთგულს გზებს — routes nationales. ეს გზები სხელმწიფო ინჟინერების ხელშია, კეთდება და სწარმოებას სხელმწიფო ხარჯით და ეჭეუმიღებას მართებლობას.

თუ კიდევ უფრო დაუუკვირდებით იმავე რუქას, დავინახავთ, რომ ყოველი დიდი ქალაქი საფრანგეთში ცენტრია თავისი დეპარტამენტისა; ამ მეორე ხარისხიან ცენტრიდან კიდევ მიდიან გზები, გადიან სამაზრო ქალაქებზე და უკავშირებენ მათ დეპარტამენტის დედაქალაქს. ამისთანა გზებს ეძახიან სადეპარტამენტო გზებს — routes departamentales. მათ გაკეთებასა და შენახვაზე ჭზრუნავს მხოლოდ დეპარტამენტი.

ესხა მივაქციოთ ყურადღება იმ მესამე ხარისხიან ქალაქებს, რომლებიც ითვლებიან ცენტრებად თავ-თავის მაზრისა. — (arrondissement). აქაც დავინახავთ იმავე სურათს, რასაც წარმოადგენს (უფრო დიდ ფარგალში) მთელი საფრანგეთი. ამ ზატარა ქალაქებიდან ყოველ მხრივ მიიშლებიან ზატარა ზატარა გზები და უკავშირებენ მაზრში მდებარე დაბებს და სოფლებს ამ ზატარა ქალაქებს, როგორც მათ შუაგულ ადგილს. ამ გზებს აკეთებს მხოლოდ მაზრა, იგი ადევნებს თავ-უფრს მათ რიგინად შენახვას და ჭზრუნავს ფულს მათ გასაუმჯობესებლად. ეს კახლავს routes vicinales.

ბოლოს სოფლის გზები — chemins ruraux. მათი გაკეთება და შენახვა სასოფლო საზოგადოების ხელშია.

მე განგებ მოგიყვანე ეს მაგალითი, რადგანაც ის უფრო მკაფიოდ ჭხსნის და ასურათებს სე-დაყენებულ ვითხვას. ხოლო მივატოვით ეხლა საფრანგეთი და დაუკვირდეთ თბილისის გუბერნიას. თბილისი, აშკარა, ცენტრია მთელი გუბერნიის. ამ შუაგულ ადგილიდან შუქებივით მიდის მასრის ქალაქებისაკენ გზები: სიღნაღი, თელავი, გორი, ახალციხე და სხვა ქალაქები ამ გზებით არიან შეკავშირებული ხეივანე ქალაქთან. ასეთივე მნიშვნელობა აქვს ყოველ მასრის ქალაქს თავის მასრისათვის. აშკარა, გაკეთება ზირკული გზებისა, მათი შენახვა და მოვლა უნდა დაეკისროს მთელს გუბერნიას, ხოლო მეორე გზებისა — მასრის. არის მესამე მეთოდები — გაკეთება და შენახვა გზებისა და ბილიკებისა სოფელში ან დაბაში. ეს მოვალეობა უნდა დაეკისროს სოფელს ან დაბას, ან, უკიდ რომ ვსთქვათ, იმ ორგანოს, რომელიც მოწოდებული იქნება სოფელში ან დაბაში.

ამ სქემიდან აშკარა, რომ ადგილობრივი თვით მართველობა უნდა იქმნეს სამ-ხარისხოვანი, უნდა წარმოადგინდეს შენობის სამ-სართულს. მესამე სართული ამ შენობის აქნება ერთ-თვლიანი — საგუბერნიო ერობა; მეორე სართული წარმოგვიდგენს იმდენს თვალს, რამდენიც მასრის გუბერნიისა; მესამე, ქვევითა სართული — თავისებურად მოწოდებულს სოფლის საზოგადოებას, რიცხვით იმდენს, რამდენიც იქნება ეს საზოგადოება. ამ უკანასკნელ დაყოფას ჰქვია „წვრილი საერობო ერთეული“. მათი რიცხვი ხეივანე გუბერნიისა იქნება ორმოციდან სამასამდე.

გზა ერთი საჭიროებათაგანია ხალხის ცხოვრებაში; ეს მაგალითი მე ავიღე მხოლოდ იმიტომ, რომ იგი გეომეტრიულად შეიძლება დაიხატოს და სურათად წარმოუდგეს კაცსა. ის გზა, რომელსაც საფრანგეთში ეროვნულს ეძახიან, ხეივანე სახელმწიფოს ხელში უნდა იყოს და სახელმწიფომ უნდა დახარჯოს მასზე ფული. ვსთქვათ, არის გზა, რომელიც მიდის შავი ზღვის პირიდან და თავდება კასპის ზღვის პირად ამისთანა გზა, რომელიც აერთებს რამდენიმე საგუბერნიო ქალაქს, სახელმწიფო ხარჯით უნდა კეთდებოდეს და ინახებოდეს.

საფრანგეთის დეპარტამენტი ედრება ხეივანურს გუბერნიას და იქაური არონდისისმანი ხეივანურს მასრის მაშასადამე, საფრანგეთის სქემა გზის შესახებ შეიძლება ერთობ გადმოვხედოთ იქმნას. ყოველი ადგილობრივი საჭიროება შეიძლება ისე დაწესდეს იქმნას, როგორც გზები. ავიღოთ, მაგალითად, ხალხის განათლება. ყოველ სოფლის საზოგადოებაში, რა საკვირველია, გიმნაზიის აშენება შეუძლებელია; შეუძლებელია ისე, როგორც სოფელში საგუბერნიო ან

სამაზრო გზის გაყვანა. სამაზრო გზა ას ჯერ უფრო გრძელია, ვიდრე სოფლისა. საგუბერნიო გზა კი შეიძლება ათას-ჯერ უფრო გრძელი იყოს. რათქმა უნდა, ამისთანა გრძელი გზის გაყვანა ზატარა სოფელში ფიზიკურად მოუხერხებელია. აგრეთვე განათლების საქმეც: სოფელი გიმნაზიის ვერ აშენებს, მაგრამ უსათუოდ უნდა ჰქონდეს დასაწყისი სკოლა; მასრის შეუძლია იქონიოს გიმნაზია და გუბერნიას — უფრო უმადელი სასწავლებელი.

აიღეთ სხვა რომელიც გინდათ საჭიროება: ასწონდასწონეთ, გასინჯეთ იგი, და დაისახავთ, რომ — თემის ყოველი საჭიროება — საჭიროებაა ე. ი. ერთი და იგივეს თავის ბუნებით, — მაგრამ ადგილი დასაყოფია თავის სივრცით და სივრცით. ან საჭიროება ისეთია, რომ შეესება მთელს გუბერნიას, ან ისეთი რომ არა სცდება მასრის საზღვარს, ან სრულყოფით სოფლური ხასიათი აქვს. ამის და მიხედვით უნდა იქმნას მოწოდებული ერობა.

გამისიამ, რომელიც ეხლა მუშაობს ამ კითხვების გადასაწყვეტად, დაადგინა რომ საგუბერნიო და სამაზრო ერობა ხეივანის აუცილებლად საჭიროა. საჭიროა აგრეთვე ყოველ სოფლის საზოგადოებაში საერობო ორგანო.

III.

მქონდა კიდევ მეორე განძრახვა, როცა სოფლის განათების გზებზე ჩამოვადე ლანარაკი. დაუკვირდით თბილისს, მის შუა-გულ მდგომარეობას; შეხედეთ, რა ძაფებით არის დახლართული და შექსოვილი იგი მთელს ირკვლივ მდებარე არე მარესთან, მთელს გუბერნიასთან, და მიზასუხეთ — შეიძლება მისი ამოგლეჯა და განკერძოება საერობო წესწოდებულებიდან? შეუძლებელია.

ქალაქის და სოფლების განწოდებულების საკითხმა დიდი ალიაქითი ასტკეს რუსეთში. ამბობენ, რომ ერობის დიდ-ძალი ფული მიაქვს ქალაქებიდან და სამაგიეროდ არაფერს, ან ძალიან ცოტას ზნარჯავს ქალაქების სასარგებლოდად. ბევრი ჰფიქრობს, რომ ქალაქი ერობისგან თავისუფალი უნდა იყოს, ვინაიდან კულტურული მოძრება მთელი კაცობრიობისა ამტკიცებს, რომ ქალაქების წინ სვლა და განვითარება აუცილებელი პირობაა ყოველი კულტურის და განათლებისათვის. ბევრს რისმე ამბობენ, ბევრი მოსაზრება მოჰყავთ ქალაქის ერობიდან გემორიცხვის სასარგებლოდ, მაგრამ არც ერთი ამ მოსაზრებათაგანი არ ამტკიცებს მის აუცილებლობას, და ვერც სამართლიანობას. გამოვიკვლიოთ, რაზე იხარჯება ერობის ფული? გვეკისარაში ერთი მილიონი და სამასი ათასი მანათი იხარჯება გზებზე, თითქმის სამ მილიონამდე — საერობო დარჯებზე, ერთ მილიონზე მეტი მიაქვს სექციონსაწოდებს. რამდენიმე გროში იხარჯება ხალხის განათ-

37
ქართული
ენობრივი

ლებზე და ზოგიერთ სხვა საჭიროებაზე. რადგან მთელი ბიუჯეტი არ აღემატება ექვს მილიონს, ამჟამად რამ ოთხი მეხუთედი მანძი ამ ბიუჯეტისა იხარჯება ზემო აღნიშნულ საგნებზე. ესაა ვიკითხვით: ვის უნდა უფრო გზები? სოფლებს თუ ჩვენ, მოქალაქეთ? — გზებზე განუწყვეტლად მიდის-მოდის ჩვენი ფაქტობები, ჩვენი ომნიბუსები, ჩვენი ქარავნები. — ამჟამად, რომ ეს გზები უფრო ჩვენთვის არის საჭირო, ჩვენ, მოქალაქეთათვის და არა სოფლები გვინდასოვის.

ვისთვის არის საჭირო გზის დარაჯობა.. ვის ინტერესებს იტავენ იგინი? გზის დარაჯობა საჭირო არის იმისთვის, რომ ამ გზებზე თ ვისთვისაა მოძრაობა დაცული იქნას, თავისუფლად მიმდინარეობდეს ქალაქისაკენ ხალხი, მათი ნაშრომი, ძალ-ღონე და ქონება. ამას ითხოვს ვაჭრობა და ადგილ მიწებობა, საქმლის მოძრაობა და კაპიტალის ტრადი. ამჟამად, გზის დარაჯობის მოქალაქეთა ინტერესებს იტავენ.

რაც გინდა ადგილ, რომელი სოფლის საჭიროებაცა გნებავთ, ბოლოს და ბოლოს მანძი გამოდის, რომ უკლებლად, რაც კი ვათმობა სოფლებზედ იხარჯება, ერთი ორად უბრუნდება ქალაქს. ავიდეთ ისეთი ხარჯი, როგორც არის, მაგალითად, გამოწვეული მეურნეობის წინ წასწვევად. თუ უფრო სოფლის ნაწარმობები ქალაქში მოდის, ამჟამად, უფრო გაუმჯობესება ან გაიფრება ამ ნაწარმობისა საჭიროა და სასარგებლო თვითონ ქალაქისთვისა.

შართალია, ამავე დროს უმატებენ, რომ ქალაქიც, როგორც ბაზარი, საჭიროა სოფლისთვისა, მაგრამ ვაი ამისთანა საჭიროებას. სოფლებს ჩამოაქვს თავისი ნაწარმობები ქალაქში, მაგრამ განა ფაქტზე მიუღია ნამდვილი ღირებულება მისი ნაწარმობისა? — ერთი თვალის გადავლებზეც საკმარისია, კაცმა ნათლად დაინახოს, რომ ქალაქი სწუწის და სვამს სოფლის ენერჯის, იგი უდიდესი ექსპლუატატორია ირგვლივ მდებარე კუთხეებისა.

მოუყვანილი მოსახრება ამტკიცებს, რომ ქალაქი აუცილებლად უნდა იყოს მოთავსებული საერთო საერობო წესწობილებაში. ამას ითხოვს სამართალიც: ქალაქი უფრო მდიდარია, ვიდრე სოფელი. როგორ უნდა მოაწოდოს ამ უკანასკნელმა თავისი ცხოვრება, თუ ქალაქი არ მიეშველება? სახელმწიფოებრავა თვალ-საზრისათ, ვინც მდიდარია, იმან უბრუნეს უფლად უნდა შეტი იკისროს გადასახადი; ვინც ღარიბია, ის სულ უნდა იყოს განთავისუფლებული ბეგარისაგან. ქალაქი მდიდარია, მას-სადამე ..

IV.

ჩვენთვის ამ საკითხში სხვა მხარეც არის. ზოლიტიკური. საქართველოს სატანტო ქალაქი თან და

თან გადავიდა სომხების ხელში. რუსეთის უსამართლო საარჩევნო კანონმა სომხებს დაუშველდა მუნიციპალური მეთაურობაც. ღარიბი ქართველებმა ჩამოიხრეს და არა აქვს ღონის ძიება დაბრუნებას შესაფერი ადგილი ქალაქის ცხოვრებაში. ასეთი არის ჩვენი მდგომარეობა. ეს გარემოება გვიბრძანებს, გვითავალწინებს ერთად ერთ ტაქტიკას: არ გაუშვათ თბილისი ხელიდან! ამიტომ საჭიროა მას გარე შემოფარტყათ ორი რგოლი: ერთი საზარო, მეორე — საგუბერნიო. ეს ნიშნავს: ქალაქი თბილისი უნდა იყოს ჩაკეტილი თბილისის სამაზრო ერთბაში და ეს უკანასკნელი — საგუბერნიო ერთბაში. ამ უბრალე აზრს, სამწუხაროდ, ბევრი აქამდე ვერ მიმხვდა და დემეტრე უწყის რა დობე-უფრეს ედებინა... ვამერებს, ქ. თბილისი არ უნდა გაუშვათ ხელიდან. მისი დაკარგვა — საქართველოს თავის მოწვევება იქნება. ე. ი. საუკუნოდ დამარხვა ჩვენი პოლიტიკური ბედისა.

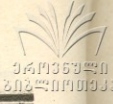
გ. გვაზავა.

დ ა თ ვ ი

(ზღაპარი).

გამარჯვებული დათვი სარკეში იცქირებოდა: წვერს ივარცხნიდა, უღვაშებს იწყებავდა, იმშვენებდა; თვალებს, რაც ძალი და ღონე ჰქონდა, დიდად ხან გაახელოდა, ხან მიპლულავდა და გუნებაში ამბობდა: „იპ, იპ, რა ბიჭი ვარ, ძალიან მოხდენილი ვარ, ძალიან! ჩემზე ლამაზი დედა-მიწის ზურგზე არც ერთი ცხოველი არ მეგულება. ლომი? — კატა. ვეფხვი? — ისიც ხომ კატა. მეელი? — ძლილია, ძლილი. ტყუილია ჩემისთანა. ამ ტოტებს უყურებთ? რა ტოტები. მაქვს, თუნდა მოვდვა და ეს ქანდარი ეხლავე პირქვე დავცე!“ სთქვა რა ეს, უკანა ფეხებზე შედგა, ტოტი ტოტს შემოჰკრა და სიამოვნებით გაიღიმა. „არა, — განაგრძო დათუნა: — მე რო წინ მიდგებიან, ვითომ რაო? რა ჰგონიათ? არ იციან რომ დავლენავ, დავფშენეტ, ყველაფერს ნაცარ მტვრად ვაქცევ? ვინა ვარ მე? ვინ? ვის უბედავენ? — რადა სჭამო? — ჯერ ერთი მშვიან და ამასთანავე ძალია შემწევს. მაშ ძალია, ღონე არ მოვიხმარო? გიჟი ვიქნები არ მოვიხმარო და თავს სიამოვნება მოვაკლო. ვერ მოხვდათ? ვერ იგემეს ჩემი ტორები? ვერე უნდა, ბიჭმა იცის!“

ამას, იცით, ჩვენი დათვი როდის ამბობდა? — ოპ გადახდილი იკვებოდა თავის სამფლობელოში, დაბურულს, უღრანს ტყეში, — მაშინ, როცა მთელი

ნინიას ოჯახი და მისი მეზობლები გმინავდნენ და ტიროდნენ დიდიან პატარიანა თავ-პირ დამსხვრეულნი, ტან დაღწევილები ბიძია დათუნიას წყალობით. დათვი ნინიას სიმინდში დაეჩვია: ჯერ საქონელი გაულაგა ბაკიდან, რაც კარებზე პანტა-პუნტები ედგა. ის ჩამოღწეწა და ახლა სიმინდს მიჰყო ხელი... გამწარებულმა ნინიამ ვეღარ მოითმინა, თითონ არ ჰქონდა თოფი და რის ვაი-ნაჩრობით ქართული ჯაზეირი იშოვა, მთელი სოფელი შემოიარა იმის გულისათვის. მთელი ერთი კვირა მართა. როგორც იყო ჩახმახი მოაკოწიწა, ტალიც ძლივ-ძლივობით იშოვა, — ერთი ორი სროლა ტყვია წამალი, და ჩაუსაფრდა თავის დამღუპველს და გამაჩანაგებელს: „თუ ვერ მოვკლავ, გაფხვება მაინც ეგ ვერანაო“, ამბობდა ნინია.

დათვი ჩვეულებრივ შებრძანდა სიმინდში და დაუწყო ტარობებს ლეწა-მტვრევა. ნინიამ თოფი დაახალა დათვს, მაგრამ ააცდინა. დათუნია ეცა ნინიას, ამოიღო ქვეშ და დაუწყო ბეგვა; კარგად მიტორა. ნინიამ მორთო ყვირილი: „მიშველეთ, მომკლა დათვმაო“, ღრიალებდა საცოდავი კაცი. ქმრის ყვირილზე მოვარდა ნინიას ცოლი ნენე, დედას მოჰყვნენ თან შვილები ჯოხებით და კეტებოთ შეიარაღებულნი. დათვმა ყველასაც ის დღე დააყენა რაც საბრალო ნინიას. შეიქნა საშინელი წივილ-კივილი, მოცვივდნენ მეზობლები კეტებით ნინიას მისაშველებლად. დათუნია არავინ გააბედენა, ყველა ერთმანერთს მიაკლა, ადგა და უჭირველმა გასწია თავის ბუნაგისკენ. მოიგონა გარდახდილი ბრძოლა, უსამართლობა ადამიანისა, წინააღმდეგობა, ურჩობა. გამარჯვებამ თავი მოაწონებინა და სამერმისოდ გაამხნევა.

„როცა იციან მაგ ბრიყვებმა, ამბობდა კვალად დათვი, რომ ვერაფერს ჩამომრჩებიან, რატომ თავისთვინ არა ყრიან?! არ ეტევიან თავიანთ ქერქში?! მე დავტევე ძალით! ჩვენი შრომაო, ჩვენი ოფლი დათვს მოუწუნდაო, გაიძახიან. მომინდა? ალბათ შამკერგება კიდევ. თუ არ შამკერგება, წაიღონ! ეცადონ, ვის, ან რაღას ელიან?! აი მე და აი ისინი! გაგიხარებ კარგად მოვტორე ყველანი, ვგონებ რომ ვეღარ გაბედონ კრინტის დაძვრა. ბრიყვები, სულელები! ჰჰ, ჰჰ, ვერ უყურებ მაგათ თავ-ხედობას!“ ბურტყუნებდა თავისთვის დათვი კალხზე შემდგარი. უსვამდა ტოტებს წიფლისა და მუხის ბონცკრებს, ამსხვრევდა, ჰლეწდა, — ეგონა ისევ სიმინდში ვარ და ხალხს ვეომებო.

როცა გული მოიჯერა ბობოქრობით და ორონტრიალით დათვმა, მიიხედ-მოიხედა, შემდეგ დაყუნთდა, თავი დაქინდრა და დაფიქრდა. „ჰოო“,

წარმოსთქვა და ბოლოს: „ვიდრე ერთი ურჩია ქვეყანაზე, ჩემი ბედნიერად ცხოვრება ყოვლად შეუძლებელია. სრულს ბედნიერებას მხოლოდ მაშინ მოვიპოვებ, როცა ურჩნი მთლად გასწყდებიან, აღიფხვრებიან პირისაგან ქვეყანისა. ამიტომ საჭიროა ყველას გონების ჩარხი ასე მოიმართოს, ასე ფიქრობდეს და სხვა გვარად არა: **დაემორჩილენით უძლურნი ძლიერთა, რამეთუ მათ ხელთ არის სიცოცხლე თქვენი, ე. ი. ჩვენიო**“.

II

მხეცთა შორის გავარდა ამბავი, რომ ბიძია დათუნას ბრწყინვალედ გაუმარჯვნია, დაჰრევია სოფელში უიარაღო ხალხს, დიდი და პატარა ერთმა: ნერთისთვის მიუყოლებია. ერთს ვილაცას თაჯი დაუხლია, წაურთმეგია, დაუღწეწია და გადაუყრი ა ამ ამბის გამო მხეცებს თათბირი შეექნათ და გადასწყვიტეს ერთ ხმად დათვისთვის გამარჯვება მიელოცათ. სწორედ უნდა მიელოცათ, რადგან გამარჯვება დათვისა საერთოდ მხეცთა გამარჯვებას მოასწავებდა ადამიანთა ტომზე: სუსტს ამალლებდა, ამალლებულს ხომ სიმალლეს ჰმატებდა. ამ ყრილობას ვეფხვი და ლომი არ დასწრებიან, ამიტომ მხეცებმა იმათთან დღეღვატები გაგზავნეს, რათა შემოერთებოდნენ საერო გარდაწყვეტილებას, მხეცთა განაჩენს. ლომს მოწიწებით ეახლნენ მგელი და მელა, სალამ-ქალამის შემდეგ განუცხადეს მხეცთა დადგენილება. ლომი სიბრაზისაგან თვალებიდან და კბილებიდან ცეცხლსა ჰყრიდა, იფრინა ორივენი, როგორც მელა ისე მგელი, და კუდ ამოძვებულები გაგზავნა შემდეგის პასუხით: „როგორ? მე ლომი, ნადირთა მეფე, ვიხლო ტარტლიანს, ყარტლიანს დათუნას, უიარაღო ხალხს რომ დაერიო და დაგლიჯდაფლითა? დაიკარგეთ აქედან, თქვე არამზადებო, თქვე ქეცინებო, თქვენა!.. მე ათასი და ხუთასი შეიარაღებული მიფრენია, ჩემთვის არავის მოულოცია გამარჯვება, მე წავიდე და სიმშლიისაგან გადახრწნეული ხალხის დამარცხება მიულოცო ცინგლიანს მძოვრი-ქამია დათვსა?! გასწით და თქვენ მიულოცეთ, რაც ის არის, ის თქვენ ბრძანდებით, როგორც ალხანა ისეთი ჩალხანაო“.

ვეფხვმა უფრო ზრდილობიანათ დაითხოვა მხეცთაგან გაგზავნილი ჩაფრები: „არა მცალიან, საქმე მაქვს, ვერ წამოვალ. თქვენ წადით და მიულოცეთ. რაღა თქვენ, რაღა მეო“. ამ პასუხით მოიშორა ვეფხვა თავიდან დღეღვატები.

პირველად დათვთან გამარჯვების მისალოცად მგლები წარდგნენ. დათვი გაბლორილი, თავ-მოწო-

ნებული დაუხვდა მგლებს, დინჯათ თავს უკრავდა და თითქოს აგრძნობინებდა—თქვენც ცემა-ტყეპას მოელოდეთ, თუ ჩემი ხათრი და რიდი არ გექნებათ, ჩემის სახელის დამხობას, აბრუს გატეხას ეცდებითო. მკლებმა დაიწყეს: „დიდებულო, ყოვლად ძლიერო, ორგულთა შემმუსრველო, ერთგულთა მოწყალე, ყოვლისა კეთილით აღსავსე, აღმატებულო, ცათამდე აღტყინებულო, მფლობელო ტყეთა და კლდეთა, მათა და ბარათა, მშვენიერო დათვო! გავიგეთ რა თქვენ მიერ სამაგალითოდ დასჯა ურჩთა და ორგულთა სოფლელთა, რომელთაც გაბედეს და გამოიჩინეს სიბრიყვე და სიჯიუტე თქვენს წინაშე, როცა თქვენ მოისურვებდით იმათ სიმინდსა და ყანის მირთმევასა, გლოცავთ ბრწყინვალე გამარჯვებას იმათზე ყოველ ჟამს, უკუნითი უკუნისამდე. თქვენა ბრძანდებით უფროსი ძმა ჩვენი და გამარჯვება თქვენი არს ჩვენი გამარჯვება. ან რას ჯიუტობენ სოფლელნი და თავში ქვას იხლიან? რატომ არ უნდა დარწმუნდნენ რომ ჩვენ ვართ იმათი ბატონი და ყოველი მათი სარჩო-საბადებელი ჩვენ ხელთ არის და რომ მოვიწოდომით ერთს დღეს გაუჩანაგებთ მთელს საცხოვრებელს. ცხვარს ან ძროხას რომ ვიტაცებთ, თოფითა და ხმლით უკან მოგვდევენ და ძაღლებს გვისისინებენ... უსწინდისონი არა ფიქრობენ იმას, რომ ტყე და მინდორი ჩვენი საკუთრებაა და იმათი ცხვარი და ძროხა ამ ჩვენს ტყე-მინდორში იკვებება. უარესად უნდა დავსაჯოთ, უარესად! ცოტაა კიდევაც ეს სასჯელი, რაც აქამდის მივაყენეთ. გაუმარჯოს დიდებულს დათვსა, იმის ხმაღსა და ძაღსა!..“ დმუოდენ მგლები, მარჯვენა კლანქებს ჰაერში იქნევდენ, ხოლო კუდებს დაბლა მიწაზე ატყაპუნებდენ.

დათვმა თავისებურად, დარბაისულად მადლობა გამოუცხადა:—გმადლობთ, მგლებო, დიდად გმადლობთ, როგორც მოლოცვისა, ისე კეთილგონიერებისათვის, რომელიც თქვენ დღეს წინაშე ჩემსა გამოიჩინეთ. სწორედ სთქვით, სწორედ ჰბჭობთ. ნუ დაზოგავთ ამიერიდან სოფლელთ ნურაფერში, უფრო მოკეტებული ჩვენი ხათრი მაშინ ექნებათ, როცა დაშინებულნი და შეძრწუნებულნი იქნებიან ჩვენ მიერ. ხოლო ერთი უნდა ვახსოვდეთ, სახელი ჩემი და აბრუ აღამაღლეთ ქვეყნის თვალში ქებითა და დიდებითა, რათა თქვენც აღმადლდეთ.

მკლებმა, ვიდრე დათვს ქებას შეასხამდნენ, ლომი და ვეფხვი დაჰმეს. იმათი უზრდელობა, უხეირობა აღიარეს დათვის წინაშე და დათვი კი ცამდე ასწიეს. ფიანდაზად გაეგნენ ფერხთ ქვეშ და დიდი ერთგულობა აღუთქვეს.

ტურებიც საბრალოდ ზნაოდნენ მხოლოდ ერთს და იმასვე: „გაუმარჯოს დათვს, გაუმარჯოსო!“ თანაც თვალთაგან გულწრფელობისა თუ გულჩვილობისა გამო ცრემლები ჩამოდროდათ დაბაღუბით. მაჩვები დაჩოქილები იდგნენ დათვის წინაშე, ბურტყუნებდნენ რაღაცას, იმათ ლაპარაკიდან მხოლოდ ეს გაირჩეოდა: „ჩვენო დათვო ბატონო, ჩვენც შენის ჯიშისა ვართ, შენი უმცროსნი ძმანიო. მზად ვართ ავასრულოთ შენი ყოველი სიტყვა, ყოველი ბრძანებაო და სხვ.

ტყეში დიდი ამბავი იყო. ხემა და ქვამაც კი გაიგო რომ მხეცები დათვს გამარჯვებას ულოცავდნენ, ყველა მისკენ ქება-დიდების შესასხმელად მიისწრაფოდა.

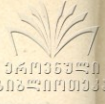
კურდღლებს ამ ამბის გაგონებაზე ტანში კანკალი მოჰკადა, შეიყარნენ და მოილაპარაკეს: „ჩვენთვის დღეს აქამომდე დათვს არაფერი დაუშავებია, არც გამოგვდგომია დასაქერად და ვაი თუ ამიერიდან, რომ არ მიფულოცოთ, გაწყურეს და დაგვემტეროსო“.

ამ ფიქრის გამო გასწიეს იმათაც დათვთან სალმის მისართმევად. ახლოს ვერ მიჰხედდეს და შორიდან უცხადებდნენ თავიანთ გრძნობებს, წვერების ცმაცუნით და ყურების ბარტყუნით, ხტომით და ფუნდრუკით...

კორდზე ვირი ება საბლით, გაიგო რომ დათვს ულოცავნო, მხეცთა მიდენ-მოდენამ აუტოკა იმასაც გული, გაწყვიტა საბელი და გვერდზე ცხვირ გაჭრილი გაიქცა დათვთან სახელის მოსალოცად. აჰყვა ვირიც ფეხის ხმას.

დათვის მილოცვები ორი-სამი დღე გაგრძელდა. ამ ხნის განმავლობაში, რა თქმა უნდა, დათვს მოჰშივდა. ვირის დანახვა ძალიან ესიამოვნა. თუმცა ვირი დაფითა და საყვირით ულოცავდა დათვს გამარჯვებას და თანაც ფუნდრუკობდა, უვლიდა თამაშობით გარშემო დათვის საბრძანებელს. დათვი ღრმად მადლობას უცხადებდა, ტოტებზე შემდგარი პირქვე ემხოზოდა და უწოდებდა თავისთან: „დიდად გმადლობ, ვირო, სახელოვანო ვირო, ეუბნებოდა დათვი: „შენისთანად არავის უსიამოვნებივარ, შენისთანა სალამი ჩემთვის არავის მოურთმევია. მოდი გაკოცო გენაცვალე, გაკოცო მაგ მშვენიერ ყელში, საიდანაც ეგ მარგალიტი სიტყვები ამომდინარებსო“.

ვირს ქებამ თავბრუ დაჰხვია და მიიჭრა დათვთან. დათვმაც მაგრა ტოტები მოჰხვია და დაუწყო ლოდნა. წამოაწვინა და ვითომ ყელში ჰკოცნიდა, პირს უსვამდა, თან კბილები უკაწკაწებდა ლემისთვის. ვირმა სული განაბა, თვალეები დახუჭა, სიამოვნების მორევში შესცურა: ხუმრობა საქმე ხომ

არ იყო, — დათვი, დიდებული დათვი ეალერსებოდა. დათვი, ალერსით გატაცებულმა, ყრონტიკბილი მოუტირა. ვირმა შეჰყვირა: „ვაჰვიო!“ მაგრამ დათვი უფრო უჭერდა კბილს და თან მაგრა ჰბლუჯავდა ვირს ღონიერის, მძლავრის ტოტებით. ვირმა მორთო ღრიალი: „სუ, ჩუმად, რა გაყვირებს?“ ეუბნებოდა დათვი: „მიყვარხარ, ძალინ მიყვარხარ, ჩემო ვირო!“ ეუბნებოდა-რა ამას, თან მაგრა კბილებს უყრიდა. ამ ალერსში და ხვეენა-კოცნაში, რალა ბევრი გავაგრძელოთ სიტყვა, ვირი გათავდა. დათვი თავის საჯრფოს ყვავსა და ყორანს ხომ არ გადაუკდებდა შესაჭმელად, იმაზე უბრიანი იყო და მიჰყო კიდევ ხელი და არც სინილისი ჰქენჯნიდა. რატომ არა? იმატომ რომ დათვი ძლიერია და ვირი სუსტი, — პირველი ბატონია და მეორე ყმა. ვირი იმიტომ მივიდა დათვთან — ესამოვინებინა, დათვს კი დღეს მილოცვა აღარ ესამოვინებოდა, რადგან ჰშიოდა, ცარიელი სიტყვების რახა-რუხი მას ხომ სასმელ საჭმელობას ვერ გაუწევდა?!.. მაშასადავე სრული, უნაკლო, ნამდვილი მილოცვა — ვირისა გამოდგა, რადგან მთელი თვისი არსება ძღვნად მიართვა თავის ბატონს. ბატონ-ყმობა, თუ ვიტყვით, ამისთანა უნდა სწორედ. დათვი ასე სჯიდა: ვინც ჩემი ნამდვილი პატივისმცემელია, ჩემი სიამოვნება უნდა, რომ შეეჭამო ხმა-კრინტი არ უნდა დაძრასო... დათვის შეხედულება, აზრი, მსოფლიო ცხოვრებაზე ასეთი გახლავთ საზოგადოდ: თუნდა სტუმრად მივიდეს ვინმე მასთან, თუნდა მისალოცად, ნამეტნავ მაშინ როცა ჰშიან, უნდა შეჭამოს. სიმშლილი თავისთვის იყო, — ჩვეულება რჯულზე უმტიცესიაო, ნათქვამია.

ვაჟა-ფშაველა.

(შემდეგი იქნება).

ჩემს საჯრფოს.

თუმც, საჯრფოვ, ჩემთვის მზე არც კი მხეობს და ნისლებს მტყორცნის სხივ-მფენი მთვარე, თუმც გაზაფხულსა და ფრინველთ ჟღივალს კვლავ ვეგებები ტრემლით, მწუხარე;

* *

თუმც ვარდ-იმედი ჩემს ობოლ წალკოტს აღარ ამშვენებს... აღარა ჰყვავის, თუმც ობლად შთენილს, ყველასგან დევნილს ყვავ-ყორანთ ხროვა თავსა დამჩაავის;

* *

შენ ნუ გეშინის... შორს გადასტყორცნე, შთანთქე უფსკრულში შავი ფიქრები და გრწამდეს მარად, რომ იმ სოფელშიც შენ მეყვარები... შენი ვიქნები!...

ი. გრიშაშვილი.

ერის უფლება.

აზიის ერებიც იღვიძებენ ამ ბოლო დროს, როგორც ანა ვსთქვით. ჯერ ინდოეთის ხალხმა აიმაღლა ხმა თავის უფლებათა დასაცველად ინგლისის წინააღმდეგ. 1857 წელს აღსდგენ სიზავები. თუმც ინგლისელებმა სისხლში ჩახხრჩვეს ეს აჯანყება, მაგრამ ინდოეთში, ამ ინგლისელ ვაჭართაგან დაპურობილ ქვეყანაში, რომელიც შემდეგ იმპერიის საუკეთესო კუთვანალებად შეიქმნა, დაიბადა ეროვნული პატრიოტიზმი, შემართებული ინდოეთის ყველა ხალხისა საერთო მტრის — ინგლისისა და ერთობ ევროპის წინააღმდეგ. მას შემდეგ ეს პატრიოტიზმი იზრდება. ინდოეთის ინტელიგენცია მთელს თავის ძალ-ღონეს ახმარებს პატრიოტულ გრძნობის გაღვიძებას 220 მილიონ ინდოს ხალხში, და ასეთ მრავალ რიცხვთან ერს რასაკვირველია იმედი უნდა ჰქონდეს მომავალი თავისუფლებისა. მისი განთავისუფლება მხოლოდ დროის საკითხია და დამოკიდებული ხალხის მეტ შეგებისაგან და მის პატრიოტულ გრძნობის განვითარებისაგან. კერზონის საკვდილი უკვე კეთილი მახარობელია ამ მოვლენისა ინდოელებისათვის.

ჩინეთი ისე აღარ ემორჩილება ევროპასა, როგორც ეს მეტწილად სუკუნის მეორე ნახევარში იყო და განსაკუთრებით ამ უკანასკნელ ათი წლის განმავლობაში; განახლებულ იაპონიასთან ერთად და მისი ხელ-მძღვანელობით იგი ემზადება საშინელი ბრძოლისათვის, რომელმაც უნდა გადასწვიტოს მისი ნამდვილი დამოუკიდებლობა და შეიძლება მთელი აზიისა. იაპონიამ უკვე პირველი ნაბიჯი გადაადგმევინა აზიას ასეთის დამოუკიდებლობისაკენ რუსეთის დამარცხებით. მალე გამაჩნდება აზიაშიც აზიელი მანროე, რომელიც განაცხადებს — აზია ევროპის სახელმწიფოთა საკაღონი-ხაცია და საუფლებო ქვეყანა აღარ არის, და ევროპაც იძულებული იქნება დაემორჩილოს ამ „განცხადებას“. — სპარსეთის განახლებული ცხოვრებაც ვინ იცის სად ხალხს მოკავშირე ძალას რომ უცხოთა თარეშს ბოლო მოუდოს თავის ტერიტორიაზედ. განახლებული ოსმალეთი სხობს სხვა სახელმწიფოთა უფლებებს თავის ქვეყანაში, მეორე მხრით კი ყოველი ერი, ოსმალეთში მცხოვრები, აფრიალებს დროშას ეროვნულ ავტონომიისს, და ოსმალეთიც იძულებულია დაუთმოს მათ.

აფრიკაშიაც კი იჩენს ხელმე თავს ხან და ხან მისწრავება დამოუკიდებლობისადმი. იქაური ერებიც რადც ჩოჩქალში არიან, თუმცა ჯერ ცალ-ცალკე; მაგრამ საუბედუროდ შორს არის ის დრო, როდესაც ისინი აშერი-

კვლევებისათვის მოქმედების მთელი კონტინენტის დამოუკიდებლობის უფლების აღიარებასა მთელი ქვეყნის მხრით, ან ერთი-ერთი-შეგნებისა და ერთობის გრძობის, როგორც ეს ახლაში იწყება.

ავსტრალიის თითქმის დამოუკიდებელია. იგი ფლორიდასა და იხენს ვითომც მეტროპოლიის დაცვის მიზნითაც, მაგრამ ჯერ ერთა სამხრეთ ამერიკისა და დაიფი-მოდროსა „კვლევებისათვის“ და „მეფე ფერდინანდისათვის,“ რომელიც ამერიკის კოლონიების ჩამოშორებით გათავდა, — მეორე ავსტრალიისათვის და ინგლისის სხვა კოლონიებისათვის მხოლოდ ერთი ნაბიჯია სწორი, რომ საერთაშორისო სამართალმა იგინი თავის სფეროში მიიღოს. თუ ამ ნაბიჯს არა სდგამენ, — ეს მათი მიშითა და სისუსტით არა ახსნება, — არ ესაჭიროებათ დღევანდელ პირობებში. ხოლო მადარბი და ძლიერნი იმდენად არიან, რომ ყოველთვის შეუძლიან წარმადგინონ ცალკე დამოუკიდებელი სახელმწიფოები. მონროეს პრინციპიც იქ ჯერ თუ სავსებით არ ბატონობს, მათი ავტონომია თითქმის იმავე პრინციპს აღიარებს და ფორმალურადაც მისი აღიარება, როგორც არა ვსთქვით, მათთვის საძიულო არ არის.

ახლის ერთა შორის ჩვენს ვართ, შეიძლება, უკვლახედ უძღუნონ — კავკასიელები და კერძოდ ქართველები. ჩვენ, ქართველებმა გადავუცით ჩვენი თავი რუსეთს ხელშეკრულებით 1783 წელს და ამით მთელი კავკასია მივეცით მას ხელში. აქედან განავითარა რუსეთმა თავისი გავლენა სპარსეთზე და აქედან დაამარცხა ოსმალეთი. მაგრამ შემდეგ არც ჩვენ გამოვმდგარვართ სრულიად ღირსები. ქართველობა მთელი მეცხრამეტე საუკუნის განმავლობაში დედად. აჯანყება მთიულეთისა, კახეთისა, იმერეთისა, გურიისა, აფხაზეთისა, ქიზიყისა, მთელი სამოცი წლის განმავლობაში ბრძოლა კავკასიის მთის მცხოვრებთა, რომელსაც ერთი კრი — ჩერქეზებისა — მთლად შეეწირა მსხვერპლად, — იმას მოწმობს, რომ ჩვენც გვჭირია გრძობა ჩვენ უფლებათა დაცვისა. განსაკუთრებით ქართველებს გვაქვს კანონიერი უფლებაც ავტონომიური ცხოვრებისა, რომლის გარანტიაც ჩვენმა ხელშეკრულებამ მოგვცა. საერთაშორისო სამართალი ჩვენ სისარგებლოდ უნდა ღაპარაკობდეს, თუ მას რაიმე მნიშვნელობა აქვს პატარა ერთათვის.

მაგრამ ამაზედ შემდეგ ვსთქვათ ცოტა რამ, როცა განვიხილავთ, რა გავლენა ჰქონდა საერთაშორისო სამართალზედ ამ მოძრაობის მეცხრამეტე საუკუნისას, და როგორი ნაბიჯი წარსდგა წინ ერის უფლების იღამ საერთაშორისო სამართლის თვალთა ხედვით, მიუხედავად იმისა, რომ კიდევ და კიდევ განვიმეორებთ: **არ არსებობს საერთა-შორისო სამართალი, არამედ სახელმწიფოთა შორისო.**

III.

როგორც ამობენ გამოჩენილია მკვლევარნი საერთაშორისო სამართლისა, ევროპის კენიონობამ დაჰბადა უმთავრესად და და იღეს საერთაშორისო სამართლისა. მეცამეტე საუკუნეში, როდესაც ევროპაში ვაჭრობა და მრეწველობა უკვე საკმაოდ იყო გაძლიერებული, სწორი შეიქმნა ათასწიანი ხელშეკრულება სხვა და სხვა დიდსა და პატარა საზოგადოებათა შორის. მაგრამ ამ დროს თანამედროვე სახელმწიფოთა არ არსებობდა და არც ერები იყვნენ შეერთებული. მთელი ევროპა საერთოდ მაინც საუკუნეთა განმავლობაში ომებში ხარჯავდა აწარებული ძალას. შანისა და იმპერიის ორი უდიდესი ძალა იყო უმთავრესი მმართველი მთელი ევროპისა. შემდეგ, როცა განვიხილავთ ხალხთა შორის დამოუკიდებულებანი უცხო ქვეყანათა აღმოჩენისა და მრავალ-გვარ მეცნიერულ აღმოჩენათა და გამოგონებათა წყობით, საერთაშორისო სამართალმა უფრო რთული ხასიათი მიიღო, მაგრამ მაინც ძლიერ შეზღუდული იყო რაოდენობა იმ სახელმწიფოთა, რომელნიც შეადგენენ სახელმწიფოთა საზოგადოებას, აგრეთვე ერებს არა ჰქონდათ იურიდიული პიროვნება, არამედ დიდ მოწარმეებსა და ერთა იმ პატარა ნაწილებს, რომლებსაც განსაკუთრებულ სავაჭრო ან სამრეწველო ძლიერების წყალობით რეგებდათ დამოუკიდებლობა. მიუხედავად ამისა, ევროპის წარმომადგენლები მაინც იკრიბებოდნენ ხოლმე, რომ საერთო მშვიდობიანობის წესები შეემუშავებინათ, უკვე იბადებოდა ახრი ერთი ევროპისა საერთაშორისო სამართლის მხრით. მაგალითად, ნიმეგის კონგრესსზედ 1675 წელს მონაწილეობას იღებდნენ საფრანგეთი, იმპერია, ესპანია, შვეიცარია, შვედეთი უბრალო პრინციპები, დანია, და რამდენიმე სხვა. პრაუნშვეიგის კონგრესსზედ 1697 წელს იყვნენ: შვეიცარია, შვედეთი უბრალო პრინციპები, იმპერია, დანია. უტრეხტის კონგრესსზედ 1717 წელს იყვნენ საფრანგეთი, ინგლისი, შვედეთი უბრალო პრინციპები, პორტუგალია, პრუსია, პოლონეთი და სხვანი. ახლის კონგრესსზედ 1748 წ. იყვნენ: ინგლისი, იმპერია, ესპანია, სარდინია, შვედეთი უბრალო პრინციპები, გენუის რესპუბლიკა და მოდენის სამთავრო. აქედანა სჩანს, თვით მეფრამეტე საუკუნეში რა შეზღუდული იყო რიცხვი საერთაშორისო სამართლის ქვეშევრდომთა. ამას გარდა ასეთი კრებები სრულიად შემთხვევით ხდებოდნენ ხოლმე, ამასთანავე დიდ სახელმწიფოებში, როგორც ესპანიაში და „იმპერიაში“, ათასი სხვა კრი იყო ჩანხირული ძალითა. ისინი ერთმანეთს უფლებას მოკლებულნი იყვნენ.

საერთაშორისო სამართლის განვითარება სწორედ ერთა უფლებისათვის ბრძოლამ გამოიწვია, მისცა მას დასხვავებით ნამდვილი სამართლის ხასიათი, გააფართოვა

მისი გავლენის სფერო, გაამრავლა რიცხვი მის სავანო, აკრეფე, სავსებით რა სავიარაღოა არა, მაგრამ ცოტად მანინ ადარებია მას უფლებს ერის, და არა მარტო სახელმწიფოსი, რომელშიაც შესაძლებელია მრავალი ერი შედიოდეს. ეს პრინციპი ერთა უფლების ადარების სახელმწიფოთა უფლების ნაცვლად ჯერ არა თუ არ დამთავრებულა, ოდნავ არის მხროდ დაწვეული, მაგრამ იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ ბოლოს და ბოლოს იგიც განვითარდება და დამთავრდება ბუნებრივის წესითა. ერთა ბრძოლის შემდეგ და ძლით განთავისუფლების შემდეგ **სახელმწიფოთაგან**, საერთაშორისო სამართლის მიერ მათი მიღება და მათი თავისუფლების **დაკანონება**—პირველი მახველებელია ამისა.

უმთავრესი პირობა, რომ საერთაშორისო სამართალში მიიღოს თავის სფეროში რომელიმე ერი, რომელიმე სახელმწიფო, რასაკვირველია თვით ამ ერის მიერ თავისუფლების და დამოუკიდებლობის მოხვედრა. მხოლოდ ამ შემთხვევაში სცემს პატივს იგი ერსა და სახელმწიფოთა საზოგადოების სწორუფლებიან წევრად აღიარებს.

1776 წლიდან ამერიკის შეერთებული შტატები აცხადებენ თავიანთ დამოუკიდებლობას ინგლისის მეფისაგან, და აღიარებენ თავიანთ თავისუფლებას იქონიონ სავაჭრო ხელშეკრულებანი ვისთანაც სურსთ. 1778 წელს ისინი საფრანგეთთან სდებენ ასეთ ხელშეკრულებას. 1782 წელს ივინი სდებენ ხელშეკრულებებს შეერთებულ პრინციპიტთან, 1783 წელს შვედისთან. ამავე წელს შეერთებული შტატები მშვიდობიანობის ხელშეკრულებას სდებენ ინგლისთან. ერთი წლის შემდეგ თვით ინგლისი უკვე სრულიად აღიარებს შტატებს დამოუკიდებელ სახელმწიფოებად. აქედან იწყება მათი მონაწილეობა საერთაშორისო ცხოვრებაში. მარტო მათი განთავისუფლება და ხელშეკრულებანი რამდენად ართულებენ თვით საერთაშორისო სამართალსა და წინა სწევებს მისი მოქმედების სფეროსა,—ეს ცხადია, მაგრამ ეს წმინდა იურიდიული საკითხია და აქ არ გვინტერესებს. ამერიკის სამხრეთი კოლონიები რაც განთავისუფლდნენ, მაშინვე დაიწყო აღიარება სახელმწიფოთა მიერ მათ დამოუკიდებლობისა. 1823 წელს შეერთებულ შტატების პრეზიდენტმა ჯეიმს მონროემ პირდაპირ განაცხადა, რომ სამხრეთი ამერიკის კოლონიები უკვე დამოუკიდებელი სახელმწიფოები არიან და თუ ევროპის რომელიმე სახელმწიფომ ხელი შეახს მათ უფლებას, ეს პირდაპირ თვით შეერთებულ შტატებისათვის რბის გამოცხადებას ნიშნავს. 1824 წლიდან იწყება ხელშეკრულებანი ამ ახალ სახელმწიფოთა შეერთებულ შტატებთან. პირველი ხელშეკრულება დაიდვა 13 ოქტომბერს 1824 წელს კოლომბიასა და შეერთებულ შტატებს შორის, შემდეგ უკვლავ დანარჩენ რესპუბლიკებთან. 1823 წელს ინ-

გლისის მთავრობამ აღიარა ამერიკის რესპუბლიკები დამოუკიდებელ სახელმწიფოებად. 1824 წელს კი პირდაპირ აღიარა,—გართულდნენ დამოკიდებულებანი ჩვენსა და მათ შორის და საჭიროა კონსულთა დანიშვნა. მალე სხვა სახელმწიფოებმაც აღიარეს მათი დამოუკიდებლობა და დაწერეს ხელშეკრულებანი. ისმანამ 1829 წელს აღიარა მათი დამოუკიდებლობა. პრეზიდენტ მონროემ ამასთანავე პირდაპირ განაცხადა 1823 წელს, რომ ამიერიდან მოელოა ამერიკა დამოუკიდებელი უნდა იყოს ევროპისაგან, იგი ევროპის საკოლონიზაციო ადგილი აღარ იქმნება, არამედ კრებული დამოუკიდებელ სახელმწიფოთაა. ამას ეწოდება მონროეს დოქტრინა ამგვარად მოხვედრულ იქმნა უფლება მთელი კონტინენტი-სა, გართულდნენ საერთაშორისო დამოკიდებულებანი ახალ სახელმწიფოთა შორის, გადაიდა რიცხვი სწორ-უფლებიან ერთა დიდ საერთაშორისო საზოგადოებათა საზოგადოებაში.

რომ ძლიერ არ გავრცელდეს ჩვენი მოთხრობა, ჩამოვივადოთ სახელმწიფოები, რომელნიც შევიდნენ განთავისუფლების შემდეგ საერთაშორისო ურთიერთ დამოკიდებულებაში. საბერძნეთი 1830 წელს აღიარეს სახელმწიფოებად სრულიად დამოუკიდებლად ლონდონის კონფერენციასზედ. 1831 წელს გაიყო სრულიად ბელგია ზოლანდიისაგან და აღიარებულ იქმნა დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ; უკვე 1830 წელს ბელგიის დროებითა მთავრობამ გამოაცხადა ბრაუსელში დამოუკიდებელი ბელგიის არსებობა. სახელმწიფოებმა იგი აღიარეს სრულ დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ და საერთაშორისო საზოგადოების წევრად. — სენ-დომინგომ თავი განთავისუფლა საფრანგეთისაგან 1804 წელს, მაგრამ მხოლოდ 1825 წელს იყო იგი აღიარებული დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ. — „ლიბერის“ რესპუბლიკა აღიარა დამოუკიდებლად ეგვიპტე 1848 წელს, გარდა შეერთებული შტატებისა, მაგრამ მათაც მოიღბეს ბოლოს გული და 1862 წელს მათ შორისაც პირველი ხელშეკრულება დაიდვა.

ოსმალეთთან კერძო ხელშეკრულებანი წინადაც ქქინდათ ხელე ევროპის სახელმწიფოებს, თუმცა ძველი საერთაშორისო სამართალი მარტო ქრისტიანებს განიხილავდა თავის სავანად, და არა „უსწულთებს“. მისი მიზანი — „საქრისტიანოს“ მოწვევრიება იყო. 1553 წლიდან ასეთი ხელშეკრულებანი მრავლდებოდა. ოსმალეთს თითქმის უკვლასთან აქვს რაიმე პირობა და ხელშეკრულება. 1856 წელს კი, პარიზის კონგრესისზედ, ოსმალეთი ოფიციალურად პირდაპირ შედის საერთაშორისო სამართლის სფეროში, და ისიც იმიტომ, რომ ბალკანეთის დასავლურ ერთა მუდმივი მოძრაობა, საბერძნეთის განთავისუფლება და განუწევრებული რბისუფლებანი, რომელიც საერთაშორისო სამართლის სფეროში

თვითონ მხლად მეთვრამეტე საუკუნეში შევიდა, აი-
ძულებდა ევროპას მუდმივ ჩარეოდნენ ხელში ოსმალე-
თის საქმეებში და ბოლოს და ბოლოს ისიც დაემორჩი-
ლებინათ საერთაშორისო სამართლის საზოგადო წესები-
სათვის.

ოსმალეთის მიღებაში საერთაშორისო სამართლის
სიფრთხილეში კიდევ უფრო გართულა საერთაშორისო დამო-
კიდებულებანი და ეს გართულება მაშინ გამოჩნდა, რო-
დესაც ოტომანის იმპერიაში არსებულ ერთა უფლებების
საკითხი დაეკნობოდა იქმნა ბერლინის კონგრესსზედ 1878
წელს.

1861 წელს სარდინიის მეფე იტალიის მეფედ
ხდება, სარდინიის უერთდებიან ეგვიპტის იტალიის პროვი-
ციები ვენეციისა და რომს კარდა. ევროპის სახელმწი-
ფოებმა და ამერიკამ აღიარეს ახალი სახელმწიფო იტა-
ლიისა. როდესაც კი იგი გაერთიანდა სრულიად 1870
წელს, იტალია დიდ სახელმწიფოდ იქცა. შემდეგ იგი
შევიდა ევროპის ხუთ დიდ სახელმწიფოთა კონცერტში,
როგორც მეექვსე დიდი სახელმწიფო. ახლმა სახელმწი-
ფომ ახალი ხელ-შეკრულებანი დასდგა სახელმწიფოებთან,
ამისთანავე სარდინიის ხელ-შეკრულებანი ძალაში რე-
ბოლენენ და მთელი სამეფოსათვის სავაჭრელები იყვნენ.
სამართლისა და მთელი ევროპის პროვინციის მხრით იტა-
ლიის ერის განთავისუფლება, გაერთიანება და საერთა-
შორისო სამართლის სიფრთხილე შთაინახად შესვლა ერთი
უდიდესი ფაქტია მეცხრამეტე საუკუნის ისტორიისა.

ბერლინის კონგრესსზედ მიიღეს საერთაშორისო
სამართლის სიფრთხილეში სერბია, ჩერნოგორია, რუმინია და
ბოლგარია, თუმცა ძლიერ შეზღუდული უფლებებით.
მაგრამ მათ უფლებათა აღიარება, როგორც დამოუკიდე-
ბელ სახელმწიფოთა, მაინც დიდი ნაბიჯი იყო საზოგა-
დოდ ერის უფლებების აღიარებისაკენ. მხლად მას შემ-
დეგ გაძლიერდნენ ეს დამოუკიდელი და გაველურებული
ხალხები; რუმინიამ, სერბიამ და ჩერნოგორიამაც კი და-
მოუკიდებელ სამეფოთა უფლება მოიპოვეს, ხელდა ბოლ-
გარია ჩვენ თვალ-წინ ძლიერ, დამოუკიდებელ სამეფოდ
იქცა 1908 წელს.

ახლის ერებსაც, როგორც მაგალითად ჩინეთსა და
იაპონიას, ძველ დროიდანვე ქქონიათ მრავალი ხელ-შეკ-
რულებანი სხვა და სხვა სახელმწიფოებთან, ხელდა მე-
ცხრამეტე საუკუნის ბოლოში ისინიც შევიდნენ სრულიად
საერთაშორისო სამართლის სიფრთხილეში და შემდეგ შეიძ-
ლება უდიდესი როლი ითამაშონ საერთაშორისო პროვი-
ციასში.

ეს კიდევ რა, — საერთაშორისო სამართალს მიზანი
აქვს მთელი კაცობრიობა შეიყვანოს თავის სიფრთხილეში;
1885 წელს, ბერლინის კონფერენციასზედ, სადაც კონ-
გოს დამოუკიდებლობა აღიარეს, პირდაპირ იყო წამოყე-
ნებული ამერიკელ ჯონ კასონისაგან პრინციპი ველურთა

ტერიტორიის დაჭერის წინააღმდეგ, თუ თვით
ადგილობრივი მცხოვრებნი წინააღმდეგ არ განაცხადებ-
დნენ ამხედ თანხმობას.

არ ჩამოვთვლით იმ აზრებულ მაგალითს, რომლი-
თაც სასურსა მეცხრამეტე საუკუნის საერთაშორისო სამარ-
თლის ისტორია, თუ როგორ იღებდა იგი თავის სიფრ-
თხილეში განთავისუფლებულ სახელმწიფოებს, ერებს, რო-
გორც სცდილობდა ცოტათი მაინც დაეცვა ერის უფლება.
ეს მაგალითები მხლად იმიტომ მოგიყვანეთ, რომ
გვეჩვენებინათ, თუ რამდენი ვაება გამოუყვლიათ ერებს,
რამდენი დრო გასულა, სხამ ბოლოს და ბოლოს მათი
არსებობის უფლებას აღიარებდა საერთაშორისო სამარ-
თალი. აგრეთვე როგორი პროგრესი განხორციელებია
საერთაშორისო სამართალს კაცობრიობის ორგანიზაციისაში,
რომლის მისწრაფებაც სწორედ ის არის, რომ თვითო-
ეულ რასას, ერს მიეზღოს დამოუკიდებლობა. მართალია,
თანამედროვე საერთაშორისო სამართალი არ არის საერ-
თაშორისო, არამედ სახელმწიფოთა-შორისო, მაგრამ
იმასთან შედარებით, რაც წინააღმდეგ იყო, — შედარებით ძველ
იმპერიასთან, ძველ ისპანიის მონარქიასთან, ძველ ინგ-
ლისთან და სიფრთხილეთთან, ძველ ოსმალეთთან და ავ-
სტრიასთან, — თანამედროვე საერთაშორისო სამართალი
გაცილებით უფრო ბუნებრივად დანაწილებულ კაცობრიო-
ბას განაგებს. ეს პროგრესი საერთაშორისო სამართლის
ნამდვილ საერთაშორისო სამართლად გადაქცევისა არ
დამთავრებულა, იგი ჯერ ახლია, მეცხრამეტე საუკუნის
საქმე, და მომავალში დამთავრდება მხლად ეს დიდი
საქმე კაცობრიობის ბუნებრივი ორგანიზაციისა. ნამდვილ
საერთაშორისო სამართლის შეფლობის პირობა, — ერთა
თავისუფლება, მაშასადამე დიდ იმპერიასა დაძლას. უნდა
განთავისუფლდნენ, ევროპაში მაგალითად, ბოლონეთი,
ავსტრიის სლავიანები, ირლანდია, — ესენი უკვე აღიარეს
ამ აზრით ელემენტებს, — და როდესაც საერთაშორისო სა-
მართალი მათ მიიღებს თავის სიფრთხილეში, საზოგადოებათა
საზოგადოებას ახალი წევრები მიემტკება. — რასაკვირვე-
ლია, ზოგი ერთი განთავისუფლების გზაზე, ზოგის
ზრდა ჯერ არ დამთავრებულა კაცობრიობის სხვა და
სხვა კუთხეებში; ვინ იცის რომელი რასა როგორ გა-
მოვა ისტორიის ასპარეზზედ და რამდენს ერს შექმნის,
მაგრამ რაც უნდა მოხდეს და როგორიც არ უნდა იყოს
ცვლილება რასათა და მთელი კაცობრიობისა, თანამედ-
როვე სახელმწიფოთა-შორისო სამართალმა მაინც უნდა მი-
იღოს ფორმა ნამდვილ საერთაშორისო სამართლისა, და
ეს იქნება პირველი მანებებელი როგორც საზოგადოდ
სამართლის განწყობისა და გამოუბისა, ისე მთელი კა-
ცობრიობის ორგანიზაციისა. მეცხრამეტე საუკუნემ ამ
მხრით დიდი ნაბიჯი წარსდგა წინ ბევრი ერის განთავი-
სუფლებით, და თუ უწინ, მეცხრამეტე და მეცხრამეტე
საუკუნეებში, საერთაშორისო კონგრესსებზედ რამდენიმე

ეგრძის სახელმწიფო იღებდა მონაწილეობას, — ისიც ისეთი სახელმწიფოები, რომელთაც მრავალი ერი ძალით ჭეუჯდა და მონებულა, უფლებოდ, დღეს საერთაშორისო კონგრესსებზედ მონაწილეობას იღებს ეგრძის 22 სახელმწიფო, 21 სახელმწიფო ამერიკის, ხუთი-დე აზიისა, რამადენიმე აფრიკისა. მართალია, დღეს კიდევ უარყოფათა სახელმწიფოთაშორისა სამართალი საერთაშორისო სამართლისა მით, რომ ერის უფლებას არ ადარებს როგორც აუცილებელ პრინციპსა, მაგრამ თანამედროვე სახელმწიფოთა შორის ბევრია ისეთი, სადაც ერი და სახელმწიფო თითქმის ერთი და იგივეა; ეს ერები განთავისუფლებულან და ისე მიუღია ივინა საერთაშორისო სამართალსა, და მომავალში, იმედი უნდა გვქონდეს, რომ ერის უფლებას ადარებს საერთაშორისო სამართალი უფრო ძლიერად, უფრო მკაფიოდ, უფრო ნათლად. საერთაშორისო სამართლის განხორციელებადის ჯერ, რასაკვირველია, შორს არის, მაგრამ მის ნამდვილ პრინციპთა ადარებამდის მტონი შორს არ უნდა იქონ საზოგადოებრივი აზრის მიერ მანდ. ამის მომასწავებელი სემინარები უფრო ხარისხის საზოგადოებასა. საზოგადოებას აღბად მიჭეუება მეტნიერება საერთაშორისო სამართლისა, მხოლოდ აუცილებელი საჭიროა უზირველეს ყოვლისა თვით ერთა ბრძოლა თავისუფლებისათვის და უფლები-სათვის, რომ საერთაშორისო სამართალს ადარებინოს ეს უფლება.

უკვე სემინარები უფრო ხარისხის საზოგადოებასა უფლებასა ჭბადებს — თუ ერთა შორის არა, სახელმწიფოთა შორის მანდ სრული თანასწორობის იღვას, და ვინახათ რას ამბობენ თანამედროვე მეტნიერნი საერთაშორისო სამართლისა ამ თანასწორობის შესახებ.

Báton.

(შედეგი იქნება).

რვენი თაბარი.

ჩვენ საზოგადოებრივ დაწესებულებათა შორის თუ არ ვირველი, არა უკანასკნელი ადგილი უჭირავს თეატრს. თავიდანვე დაწესებული რამდენიმე თავგანწირული, მუდამ ქაზებრივად შევიწროებული, ხშირად საზოგადოების განუხატონოდ მიტოვებული თეატრის მოღვაწე თავგანწირულად ემსახურება სასცენო ხელოვნებას, რომელსაც ჩვენში ორკეტი მნიშვნელობა ჭქონდა და აქვს. როდესაც ხალხს დასმული აქვს გზა თავისუფალ აზროვნებისა, შეკავშირებასა, საზოგადოებრივ საქმეთა მოწეობისა, მაშინ უნებლიედ ისეთ დაზღვს ხელოვნებისა, როგორაც თეატრია, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ეძლევა. ძალიან ხშირად არტისტი საზოგადოებრივ აზრთა მქადაგებლად გამოდის, ის ადვილებს ხალხში თავისუფლების სიუვარულს, ის ხელს

უწეობს ხალხის მოქალაქობრივ განვითარებას და ამით ერთგულ საქმეს ემსახურება. ჩვენ იმედი გვქონდა, რომ რუსეთში რევოლუციის შედეგად საძულეობას მოგვეტოვებდა სხვა ანაზრებზედ მოგვეტოვებდა საზოგადოებრივ აზრთა გამოცდამდე, მაგრამ სამწუხაროდ ჯერ ისევე ძველ მდგომარეობაში ვართ, ჩვენი ცხოვრების სათავეშია ერთი მხრით ისევე ჩვენი პრესა და მეორე მხრით ჩვენი თეატრი. და ამიტომაც ცხადია განსაკუთრებული ყურადღებით უნდა ვუზრუნოვდეთ, როგორც პირველს, ისე მეორეს. თეატრი ჩვენ არა მარტო ესთეტიურ გრძნობათა დამაყაფოებელი საძულეობად მოგვანხია, ისა ჩვენი საზოგადოებრივი აღმზრდელიც. აქედან აუცილებელია ჩვენი მხრით განსაკუთრებული ყურადღება ამ ერთგულ სკოლისადმი.

მართლაც დღეს ჩვენ ვხედავთ, რომ ქართველი საზოგადოება ცდილობს შესაფერად დააფასოს ეს თავისი ტადარი და ზომებისაღებულობს, რომ მის ზრდას და განვითარებას ხელი შეუწყოს. ქუთაისში უკვე დაწყო თეატრმა მოქმედება. თუ ამ ორივე წლის განმავლობაში ქუთათურებს გული ანგრეობული ქონდათ თეატრზე, დღეს ჩვენ წაადმდეგვს ვხედავთ. პირველი წარმოდგენა უკვე გვიჩვენებს, რომ როგორც არტისტების მხრივ, ისე საზოგადოებისა, თეატრს დაბრუნდა ძველი სიმშატია, უფრო განხორციელებული და გაძლიერებული. დღეს ტოვლისშიაც იხსნება თეატრი. აქაც იმავე განხორციელებას და ყურადღებას მოველოთ და რომ ჩვენი იმედი გამართლდება, ამას სხვათა შორის ორი გარემოებაც მოწმობს. ქუთაისის თეატრის ხელმძღვანელებმა უფრო დიდი იღვას, რომ თეატრი ხალხს, მეტრედი შეძლების შესახებ დაუხლოვონ. ამისათვის იმათ საზოგადო წარმოდგენებისაგან თასები დაუკლეს. გარდა ამისა სახალხო წარმოდგენებიც მოაწვეეს. თვითისაგან აქვს სახალხო თეატრი, სადაც შესაფერად მომზადებული ემსახურები უზაროდ და დიხსრულად ემსახურების სახალხო სცენას. კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია მეორე მოვლენა. ჩვენ თითქმის შიშში ვიყავით, რომ წავიდა ქართული სცენის გმირული ხანა, როცა ხელოვნებით და საზოგადოების სამსახურით გატაცებული თავის პირად ბედიერებას იკაწებდენ და აჭობინებდენ სახალხოდ შიქერ-მწუხრავანი ყოფილიყვენ, ხოლო მოავარი მოქალაქობრივი მოვლენა დიხსრულად შეესრულებოთ. მაგრამ აი ახლა იმედი გვეძლევა, რომ ჩვენი თეატრა კვლავ აღორძინების და ზრდის გზაზე ადგია. უკვე რამდენიმე ახალგაზდა, ხელოვნების მცოდნე და მოტრეფილე ემსახური გამოდის სცენაზე. ჩვენ განსაკუთრებული სიამოვნებით და აღტაცებით ადვინშნავთ ამ მოვლენას, რადგან სამწუხაროდ დღემდის ხალხებ ვამჩნევდით, რომ ქართველი აჭობინებდენ თავისუფალ საზოგადო ანაზრებს სხვა სამსახურს, სადაც მას მეტი ქონებრივი უზრუნველყოფა მოეღის. ახალ ძალების გამოვლენა, ახალ მისხიობთა შექენა ჩვენი სცენის განვითარების

და ზრდის თავდება. ხოლო ეს განვითარება მხოლოდ მაშინ იქნება მკვიდრ ნადავზე, როცა თვით საზოგადოებაც შესაფერის ეურადღებით და ზატრვისცემით მოეპყრობა თავის სტრუქტურას. ამიტომ ჩვენ მივმართავთ ქართველ საზოგადოებას და ვიწვევთ მას შეგნებულად და ღირსეულად დაუჭიროს მხარი ჩვენ სტრუქტურის და ამხარად უზრუნველყოფნა ერთი ჩვენი ეროვნული ბუჯის ზრდა და წარმატება.

ქართულ სამართლის ისტორია.

პირველი ნაწილი (VIII—XII) ს.

თავი I.

ქართული სამართლის წყაროები.

სად იწყობა ათაბაგ აღბუღას სამართალი ეს ცხადია და გამოკვეთილიც არის, ხოლო სადა თავდება იგი, ამის გამოკვლევა ძალიან ადვილი საქმე იქნება, თუ თვით აღბუღას წინასიტყვაობის შინაარსს დავაკვირდით. იგი აღნიშნავს, რომ იმის დროს ავტოკრატია და „ლაშქართა ცხენთა პარვა შექნილ იყო“; ეს ათაბაგს „სწყენია“ და „საპატრიოთა კაცთა მ.ს წინაშე სხდომითა და ბჭობითა **სპარო საუნჯოთა და მეკობრის საპატრიოთა განაჩენნი** ძველსავე მიაყოლეს და ესრეთ გააჩინეს“ (§ 66). მაშასადამე აღბუღას მიერ შეკრებილ კანონმდებელ საბჭოს საგანს „სპარო საუნჯოთა და მეკობრის საპატრიოთა“ განაჩენნი შეადგენდა, ესე იგი დანაშაული საკუთრებისა და ქონების წინააღმდეგ და მეკობრობა ანუ ავაზაკობა.

მართლაც, მე-6-ე მუხლიდან მოყოლებული ვიდრე 99-ე მუხლამდე, რომლითგან ბაგრატი კურაპალატის სასამართლო წიგნი იწყობა, თვითველი კანონი აღბუღას მიერ დასახელებული ბოროტმოქმედებისა და დანაშაულების დარგს ეხება: § 66—ცხენის ზრდას, § 67—სხვისგან ნათხვარს საკუთრების მითვისებას, § 68, 69—ქონებრივ თავდებობის ზირობებს, ესე იგი „საუნჯოს“, § 70—გლეხ მასმსხურის შემოტანილ-მონაგების შესახებ, ესე იგი საუნჯოს, § 71—გლეხის ემად ფლობის შესახებ, § 72—თავდაწერილ კაცის წასვლისა და წავარის ზირობები, § 73—იგივე თავდაუწერელ კაცის შესახებ, § 74—ნათხოვ ემადს და გლეხის წასვლისა, ან სიკვდილის საზღაოს შესახებ, § 75—მართებულ ემადს წასვლის შესახებ, § 76—რა ზირობით შექმდეთ გლეხების ქონება გვეიდნათ, ან დაქვინდნათ, § 77—ბუნდოვანი შინაარსი აქვს. § 78—

ემის ვიდე წასვლის უფლების ზირობები, § 79—დაქირაზრებულ კაცის, ან საქონლის საზღაური დაზიანებისათვის, § 80—ბუნდოვანი შინაარსი აქვს, § 81—მზითვის დამკვიდრების ზირობები, § 82—გლეხთა შორის მზითვის დამკვიდრების კანონი, § 83—თეთრის ვაღის და ვაზშის გადახდის კანონი, § 84—საბატონეო სამდურავის გარეგის შესახებ, § 85—ქრთამის მიცემის ზირობები, § 86—ქურდობის დაწაშების შესახებ, § 87-88—ამხანათის შესახებ, § 89—ნსყიდობის უკან დაბრუნების ზირობები, § 90—ქრთამით ნაბჭობის გაბათილება, § 91—ომში დაჩენილის კაცისა და აბჯრის დასაკუთრების სამართალი, § 92—დაკარგულის შესახებ, § 93—ზურის ვაღი, § 94—თეთრის ვაღი, § 95—წივით ნავალები თეთრის შესახებ, § 96—ვაჭრის სისხლი, § 97—ვაჭრის განადრევისთვის სასჯელი, § 98—კაცის წასვლის შესახებ.

ერთი სიტყვით ვგონებ სამართლიანი იქნება დავასკვნათ, რომ აღბუღას კანონები §§ 66—99-შია მოქცეული, ხოლო აქედან მოყოლებული დასასრულამდე ბაგრატი კურაპალატის სასამართლო წიგნის ერთი ნაწილი უნდა იყოს შენახული*). ამ საკითხის საბოლოოდ გადაწყვეტა მაშინ იქნება უფრო ადვილი, როცა ბეჟა-აღბუღას სასამართლო წიგნი ძველ, ვახტანგზე წინაღობინდელ ხელნაწერებში აღმოჩნდება**).

ამ მე-IX-ე მე-X-ე საუკუნის სამართლის წიგნის გარდა უეჭველია შემდეგ საუკუნოებშიც, მაგალითად, დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის დროსაც იქნებოდა გამოცემული კანონები, მაგრამ ჩვენდა სამწუხაროდ ჯერჯერობით ამის შესახებ არავითარი ცნობები არ აღმოჩენილა. ამ ბოლოს დროს მხოლოდ ე თაყაიშვილმა იპოვნა ვგონებ მე-XIII-ე საუკუნის სახელმწიფო „გარიგება“. სახელმწიფო წესწყობილების შესასწავლად დაუშრეტელი წყაროა და ძვარუთასი განძი ეს

*) ყურადღების ღირსია ერთი მინაწერი, რომელიც მე შემხვდა სრულებით მოულოდნელად, როცა ეს გამოკვლევა უკვე დამთავრებული მქონდა. პეტრ სამეცნ. აკადემიის სახლი მუზეუმის Ms. Georg. № 99 ვახტანგის სასამართლო წიგნის ბოლოს: „**ბაგრატი კურაპალატის სამართალი** აღბუღადამ. მუხლი 141. თუ ცოლი დასნეულდეს ქმარი ცოლის გვარს აწას ემართლების“... და სხვა; ეს მუხლი მართლაც იქ მოიპოვება. ეყობა ამ მინაწერის უცნობს ავტორს სკოლნია, რომ აღბუღას სამართალში ბაგრატი კურაპალატის სამართალი შეტანილი, რომ § 141-იც იმავე კანონმდებელს ეკუთვნის. სამწუხაროდ არა სჩანს, რომელს ბაგრატი გულისხმობდა ავტორი.

**) ბ. ა. ფეიქრიშვილი დიდად დავაგვალებს, თუ თავის ხელნაწერს, რომელშიაც ბეჟა-აღბუღას სასამართლო წიგნი ყოფილა შენახული, დროებით გვათხოვებს და ამით ამ ფრიალ საყურადღებო საკითხის გადაწყვეტას გავვიადვილებს.

ახლად აღმოჩენილი ძეგლი. სასურველია რაც შეიძლება მალე დაიბეჭდოს იგი. შენახულია გიორგი V-ე ბრწყინვალეს (1318—46) „ძეგლის დადება“, რომელიც მუხთალოს ბედს მხოლოდ იმიტომ გადურჩა, რომ ვახტანგ მე-VI-ემ თავის ქართულ სასამართლო წიგნების კრებულში ჩაურთვა*). „ძეგლის დადება“ მთელ სამეფოსათვის არ არის შედგენილი, არამედ, როგორც თვით ამ სასამართლოს წიგნშია ნათქვამი, „მთიულთა“თვის; ახალ შედგენილ კანონებით უნდა მხოლოდ „ჯვარათაყელს აქეთ, ხადა ცხაოტს, ზანდუკის ხევის კიბეთ ქვეშეთ და მენესოს ზემოთ“ (იხ. პეტერბ. სამეცნ. აკადემ. სააზიო მუზეუმ. ხელთნ. № 99, გვ. 19) ეხელმძღვანელათ; მაშასადამე ამ „ძეგლის დადებას“ ადგილობრივი მნიშვნელობა ჰქონია; დ. ბაქრაძე და ნ. ურბნელი ამტკიცებდნენ, რომ გიორგი ბრწყინვალემ ამ მთაულთა სასამართლო წიგნის გარდა მთელ საქართველოს სამეფოსათვისაც გამოსცა საზოგადო სასამართლო წიგნით (ფრენკელის გამ. Сбирникъ зак. груз. ц. Вахтанга, დ. ბაქრაძის რედაქც. 1. გვ. 81 და ნ. ურბნელის „ძეგლის დადება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი“, გვ. 1), მაგრამ ეს აზრი მკონი სწორე არ უნდა იყოს და თვით მეფე გიორგი მე-V-ის სიტყვებსაც ეწინააღმდეგება; მეფე „ძეგლის დადებას“ წინასიტყვაობაში ბრძანებს: „ესცანით ესე, რომელ ოთხ გვირგვინოსანთა და სანატრელთა ჩუენთა ჩამომავალთა**“) მეფეთაგან ამათ (ე. ი. მთიულებს, ხელნაწერში შეცდომით სწერია „ამად“) არ გასჩენოდათ ძეგლითა, განაჩენითა და დადებითა სისხლისა და სხვათა მრავალთა უწყესოთა მიმძღავრებულთა საქმეთა, — რომელთამე (ხელნაწერში შეცდომით „რომელნიმე“ სწერია) საქმისა რომლისათვის ჰპრიანებოდათ აღრევით ყოფა ერთმანერთსა შიგან და რომელთამე სხვისა ჟამისა შემოსრულობისათვის უკვე (ხელნაწერში ამ სიტყვას შეცდომით მისდევს „ყოფა“) გაჩენა ვერ ჰსწრებოდეს-და სრულად მთულთა საქმიითა მოკლებასა და გაჩენასაო“ ხელნაწ. სააზ. მუზ. № 99, გვ. 1 ა). ამგვარად საქართველოში მეფე გიორგი ბრწყინვალემ მხოლოდ მთიულებს არა ჰქონიათ სასამართლო წიგნი, დანარჩენ სამეფოში მაშასადამე გიორგის დროსაც მოქმედობდა განსვენებულ ოთხ გვირ-

გვინოსანთა და სანატრელ მეფეთაგან ძეგლითა, განაჩენითა და დადებითა“ განჩენილი სასამართლო წიგნები. ხოლო რაკი მთიულები გიორგის დრომდე უკანონოდ ყოფილან, ამიტომ მეფეს ეს ნაკლი შეუესია და მხოლოდ მათთვის ძეგლი შეუდგენია; დანარჩენ სამეფოსათვის გიორგი მე-V-ეს, როგორც სჩანს, წინანდელი და მომქმედი კანონები საკმარისად მიაჩნდა და რასაკვირველია არც ახალი სასამართლო წიგნის შედგენას დაიწყებდა.

გიორგი ბრწყინვალე ამტკიცებდა, ვითომც ქართველი მეფეები მთიულებს იმიტომ არ უდებდნენ სასამართლო წიგნსა, რომ მათ „ეპრიანებოდათ მთულთა აღრევით ყოფა ერთმანერთსა შიგან“ო, ესე იგი მათთვის სასარგებლო იყო, როცა მთიულებს ერთმანერთში დავიდარაბა ჰქონდათ ატეხილი და ერთმანერთსა სკამდენ; საბუთებიდან არა სჩანს, რამდენად სამართლიანია ამგვარი ბრალდება; უფრო სწორე იქნება ვგონებ ვითქვით, რომ საქართველოს მეფეები მთიულების შინაურ საქმეებში არ ერეოდნენ და ადგილობრივ სამართლის საქმეს ხელს არ ახებდნენ; ამასთანავე თამარ მეფის მემკვიდრის „მთიულთა, ფხოელთა და დიდოთა“ შესახებ ცნობებს ეტყობა, რომ მაშინდელი განათლებული ქართველი საზოგადოება ჩამორჩენილ მთიულებს მდიდურად უყურებდა და დიდ ფასს და ღირსებას არა სდებდა (ქცა 484, „ფხოელნი ჯუარის მსახურნი არიან და ქრისტიანობასა იჩემებენო“); შემდეგ, როცა საქართველოს მონღოლები შემოესივნენ, თუნდაც რომ სდომნოდათ, მეფეებს „სხუისა ჟამისა შემოსრულობისათვის“ აღარ შეეძლოთ წადილი განებორციელებინათ. გიორგი ბრწყინვალეს მთიულებში საქართველოს კანონები რასაკვირველია „მიტომ არ შემოუღია, რომ იქაურ ცხოვრების პირობებს არ შეეფერებოდა. „ძეგლის დადება“ მხოლოდ სამოქალაქო და სისხლის სამართალს შეიცავდა, — თვითვე მეფე ბრძანებს წინასიტყვაობაში: „ჩვენ მსოფლიოსა ამის სისხლი, პატივი და სასაქმო გაგვიჩენია“-ო (სააზიო მუზ. ხელთნ. № 99, 1 ბ.), და იქ „სასჯულო საქმე და საეკლესიო“ გამოტოვებულია. ჩვენდა სამარცხვინოდ „ძეგლის დადება“ ჯერჯერობით დაბეჭდილი არ არის.

„ძეგლის დადებას“ გარდა მე-XIV-ე საუკუნეშივე, მხოლოდ მეორე ნახევარში, კიდევ ერთი სხვა სასამართლო წიგნიც იყო დაწერილი, თუმცა იგიც მთელ საქართველოსთვის არა ყოფილა დადებული, არამედ „ძეგლის დადება“-სავით მარტო საქართველოს ერთი ნაწილისათვის, მაგრამ ამ ნაწილს ფართო საზღვრები ეჭირა და ეროვნულ ცხოვრებაშიც გაცილებით უფრო მეტი მნიშვნელობა ჰქონდა; მანდატურთ უზუცეს

*1) ახლა ეს ძეგლი ცალკე წიგნდაც აღმოჩნდა იმავე ხელთნაწერებში, რომელშიც სახელწოდება კარის „გარიგება“ მოთავსებული, როგორც ეს შემატყობინა პატივცემულმა ე. თაყაიშვილმა.

**1) ეს სიტყვა „ჩვენ“ გვარის ჩამომავალს ჰნიშნავს, იმიტომ რომ წინაპრული „სანატრელთა“ გვიჩვენებს, რომ მეფეს წინაპრებზე აქვს ლაპარაკი.

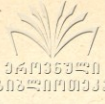

ათაბაგ ბექას (1361—91) სასამართლო წიგნზე გვაქვს საუბარი; სამწუხაროდ ეს ძველი ჯერჯერობით ცალკე, ისე რომ ათაბაგ აღბუღას წინასმტყვაობა არ მიუძღოდეს და ბოლოში მისივე კანონები მიმატებული არა ჰქონდეს, არსად აღმოჩენილა, რომ თვით ბექას წინასმტყვაობიდან გაგვეგო, თუ რა გარემოებამ აიძულა ახალი სასამართლო წიგნის შედგენა. უეჭველია მხოლოდ, რომ უმაჯრესი მიზეზი ცხოვრების პირობების შეცვლა უნდა ყოფილიყო, ძველი კანონები აღარა კმაროდა. ბექას სასამართლო წიგნი, როგორც ჩინებულად დაამტკიცა ნ. ურბნელმა (იხ. „ათაბაგნი ბექა და აღბუღა, გვ. 2—3) და უფრო წინად აღნიშნა პ. იოსელიანი (Исторія груз. перкви, გვ. 166, შენიშ.) იწყობა აღბუღას კანონების პირველი მუხლიდან და 65 მუხლით თავდება, 66-ე მუხლი უკვე ათაბაგ აღბუღას სასამართლო წიგნის წინასმტყვაობას წარმოადგენს (იხ. პრ. ჩუბინაშვილის 1863 წ. გამოც. ქართულ ქრისტომატიაში გვ. 209 და 220); აღბუღას წინასმტყვაობიდანა სჩანს, რომ ბექას სასამართლო წიგნს უმაჯრესად „სისხლისა და გერშისა, და სხვისა და ღალატის და რაჯინდაფერი დასაურვებელი საქმე“ები ჰქონია სახეში (ibid. გვ. 203); თვით ბექას სასამართლო წიგნი შენახულია აღბუღას კანონებში.

ვგონებ სამოც წელაწადსაც არ გაუვლია მას შემდეგ, როცა მანდატურთ-უხუცესმა ბექამ თავისი კანონები გამოსცა, როგორც მისმა შეილიშვილმა ამირსპასლარმა აღბუღამ (1444—1451 წ.) ახალი სასამართლო წიგნი შეადგინა და თავის პაპის კანონებს მიუმატა; „დავიდევით წინა პატრონისა პაპისა ჩემისა, მანდატურთ უხუცესისა ბექას განაჩენი“ო, ამბობს თვით აღბუღა, „და იგი აგრევე სრულობით და უკლებლად დავწერეთ და რაცა ემათა სხვითა სხვანი უწესონი საქენი შემოსულიყვნენ მათი სამართალიცა ზედა დაურთეთ“ო (ibid. გვ. 208); მაშასადამე ახალი კანონების საქროგება თვით ცხოვრებას გამოუწვევია და ნახევარ საუკუნის განმავლობაში საზოგადოებრივი პირობები იმდენად შეცვლილია, რომ ძველი კანონები საკმარისი აღარა ყოფილა. უმაჯრესი მიზეზი ისა ყოფილა, რომ ცარცვა-გლეჯა მტად გახშირებულა: „თავად ლაშქართა ცხენთა პარვა შექნილიყო“ და „ეს იწყინა“ (§ 66) ათაბაგ აღბუღამ და ამის გამო საპატრიო კაცები შეჰყარა და ბქობის შემდეგ „საპარო საუნჯოთა და მეკობრის საპატრიოუსა განაჩენნი ძველსავე მიაყოლეს“ო, ნათქვამია აღბუღას წინასმტყვაობაში (§ 66); ამგვარად აღბუღას მხოლოდ ქურდობისა და ავაჯაკობის შესახებ დაუდგენია

ახალი კანონები; ეს ძვირფასი ცნობა ცოტა არ იყოს საშუალებას მოგვცემს გავიგოთ, თუ სად უნდა თავდებოდეს აღბუღას სასამართლო წიგნი; ეს საკითხი სრულებით საფუძვლიანია და კანონიერი მეტადრე მას შემდეგ, როცა დავრწმუნდით, რომ §§ 99, 100, 101, 102, 103 და 104 უეჭველად, და ვკონებ §§ 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167+152, 167 bis, 168 და 169-იც ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნის ნაწყვეტად უნდა ჩაითვალოს. აღბუღას სამართალი 66-ე მუხლით იწყობა და ჩუბინაშვილის გამოცემით 175-ე მუხლითა თავდება, ნამდვილად კი 176 მუხლია, იმიტომ რომ ორი მუხლი შეცდომით ჩუბინაშვილს ერთ რიცხვად აქვს აღნიშნული; ბაგრატ კურაპალატის დროინდელი 17 კანონი რომ გამოვიდეთ, დარჩება 94 მუხლი; ჯერჯერობით ძნელი გამოსარკვევია, ამ 94 მუხლში უძველეს სასამართლო წიგნებიდან შეტანილი კანონები აღბუღას მიერ არის დართული, თუ ვისმე გადამწერს შემთხვევით მიუმატებია? ამ საკითხის გამორკვევა აუცილებლად საჭიროა. ათაბაგ აღბუღას სასამართლო წიგნი „სამცხის ხუთი თემისათვის“ არის შედგენილი, მათ შორის ტაო, შავშეთი და კლ რჯეთიც იყო (ქნკბი II, 257 დაბეჭდილია აღბუღას კანონების უძველეს ხელნაწერიდან ამოღებული წინასმტყვაობა). ბექა და აღბუღას კანონები დაბეჭდა პრ. დ. ჩუბინაშვილმა თავის 1863 წელს გამოცემულს „ქართულს ქრისტომატია“ში (ნაწილი პირველი გვ. 208—233); ჩვეულებრივ ეს სასამართლო წიგნი ვახტანგ მე VI-ეს ქართულ სასამართლო წიგნების კრებულში არის ხოლმე მოთავსებული და მხოლოდ ერთი ხელნაწერია აღმოჩენილი ჯერჯერობით, სადაც ბ. თ. ჟორდანიას მოწმობით (მას ეს ხელნაწერი ხელთა ჰქონია) აღბუღას კანონები ცალკეა მოთავსებული და „აღბუღას კანონები გამოთქმულია უფრო მოკლედ და აქა-იქ საყურადღებო განსხვავებით. . შესანიშნავია იმითაც, რომ მას აქვს სათაური ანუ წინასმტყვაობა“ (ქნკბი II, 256—7; თვით ხელნაწერი 1670 წელსა ყოფილა გადაწერილი, ესე იგი გაცილებით უფრო ადრე ვიდრე ვახტანგი თავის კრებულს შეადგენდა; ეს ხელნაწერი ეკუთვნის თურმე ა. ფეიქრიშვილს (ibid. II, 256); ვინც ათაბაგ ბექა და აღბუღას კანონების გამოცემას განიზრახავს, იმან თავდაპირველად ეს 1670 წ. ხელნაწერი უნდა შეისწავლოს.

აღბუღას სასამართლო წიგნის შემდეგ მე-XVI-ე და მე-VXII-ე საუკუნოებში, საქართველოში როგორც ეტყობა, ახალი სასამართლო წიგნი არ შეუდგენიათ; მხოლოდ მე-XVIII-ე

საუკუნის პირველ ნახევარში ცხოველდება კანონ-მდებლობა. სწორედ გასაოცარი ხანა იყო ეს ხანა; ასეთი დაუღალავი, მედგარი მუშაობა, რომელსაც ერთი საზოგადო მიმართულება ჰქონდა და ფართო და ღრმა ნიადაგი ეპყრა უფლებას გვაძლევს ქართულ მწერლობის ამ ხანას ენციკლოპედიური ხანა დავარქვათ სახელად; თითქმის ყველა ამ დროინდელ მოღვაწეების აზრი და გონება იმ ფიქრისაკენ იყო მიმართული, რომ ქართველ ხალხის შემოქმედებითი ნიჭის მრავალ საუკუნოების ნამუშევარი და ქირანხული შეეკრიბათ, შეესწავლათ და ჩამომავლობისათვის დამთავრებული, ყოველმხრივი წარმოდგენა და ცნობა გარდაეცათ. ამ დიად საქმეს მოთავედ და სულის ჩამდგმელად გიორგი XI და განსაკუთრებით დიდებული, დაუვიწყარი ვახტანგ მე-VI-ე იყო; იგი ჰკრებს ჩვენის ქვეყნის წარსულისა და მატია-ნეების დახელოვნებულ მკოდნე პირებს, მათის დახმარებით საისტორიო მასალებს ერთად თავს უყრის, ძველს ავსებს და ასწორებს; იგი აგროვებს ქართულ სამართლის ძველ ნაშთებსა და ძეგლებს და ერთს სასამართლო წიგნების კრებულს ადგენს; იგი ჰკრებს გამგეობისა და მოხელეობის შესახებ მასალებს და ერთს საზოგადო სახელმწიფო გამგეობის წეს-რიგის წიგნს ადგენს. ამაზე ცოტა წინადაც საბა სულხან ორბელიანი ოცდა ათი წლის ბანძავლობაში ქართულ ლექსიკონისათვის მასალებს აგროვებდა და ჩვენის დედანის სიუნჯეს ადგენდა; იმის დროს ქართულ ენის ლექსიკონი „არღარა იპოვებოდა, რამეთუ ჟამთა ვითარებითა უჩინო ქმნილიყო, რომელსა მეხუთე ვახტანგ მეფემან ქართულად „სიტყვის კონა“ უწოდა. ვინაჲთგან პატიოსანი ესე წიგნი დაჰკარგოდათ ენაჲ ქართული თვისთა ნებათა ზედა გაერყვნათ“ და მეფე გიორგიმ უბრძანა საბას ახალი ლექსიკონი შეედგინა „რათა ისწავლონ ენაჲ ქართული შესრულებული და განვრცელებული“ (იხ. საბა სულხან ორბელიანის ქართული ლექსიკონი, გვ. III—IV). ვახტანგ მე-VI-ის შვილი ბატონიშვილი ვახუშტი ამავე ხანაში თავის შესანიშნავ საქართველოს საგეოგრაფიო აღწერილობას ადგენს; ხოლო ანტონი კათალიკოსი ქართულს გრამატიკასა სწერს და ქართულ მოღვაწეების შესახებ ცნობებს აგროვებს. მრავალ მხრივი იყო და საყურადღებო ეს ხანა და ცხოვრების განახლების მომასწავებელი, გარეშე პოლიტიკურ გარემოებასა, მტრების შემოსევასა და ქვეყნის აოხრებას რომ ეს ღრმა მოძრაობა არ დაებრკოლებინა!..

მე-XVI—XVII-ე საუკ. საქართველო ისეთ პოლიტიკურ მდგომარეობაში იყო, რომ სასამართლოს სწორე მოქმედება არ შეეძლო, მართლმსაჯუ-

ლება შეღახული ყოფილა; „ცვალებითა დღეთა და ვითარებითა ჟამთათა თვით სიბრძნით და თავით თვისით სჯიდნენ და განაგებდნენ“ (იხ. ამბოხს მეფე ვახტანგ-ი, „ვიეთნიმე მოყრსობით, ვიეთნიმე მეგობრობით, ვიეთნიმე მორიდებით, ვიეთნიმე ლტოის ურიდველობით და ვიეთნიმე მიღებითა ქრთ. მითა, ვითარცა ენებათ ეგრეთ ჰსჯიდნენ“ (იხ. ჩუბინაშვილის ქრისტიანობა, პირველი გამოც. გვ. 394). დაცემულ მარ-ღმსაჯულების აღდგენისათვის ვახტანგ მე-VI-ემ თავდაპირველად შეკრიბა ქართული ძველი სასამართლოს წიგნები „კათალიკოსისა და მეფის გიორგისა და ბექას განჩინებული სამართლები“, ზედ დაურთვა „დაბადებისა მოსეს მიერ ქმნილი სამართალნი და კჳალად ბერძენთა და სომეხთა წიგნთაგან გარდმოთარგმნილი“ (ibid. 395); ამ შრომის შემდეგ მან დიდებულ სამღვდელოებისა და მოხელეების თანა დასწრებით და „დარბაზის ერთა, ქკუათა მყოფელთა და მოხუცებულთა კაცთა“ თანამშრომელობით ახალი სასამართლო წიგნი შეადგინა. მოსეს სჯულის წინ, შესავალში, რომელიც თუმცა თვით ვახტანგს არ ეკუთვნის, როგორც სამართლიანად შენიშნა დ. ბაქრაძემ (Сбор. зак. груз. п. Вахтанга, გვ. 146, შენ.), მაგრამ რომელშიაც მისი სურვილი და წადილი, რამაც აიძულა ახალი კანონები შეედგინა, მაინც კარგად არის ახსნილი, ნათქვამია: ვახტანგი ხედავდა, რომ მოსესი, ბერძნული და სომეხური კანონები ყოველთვის ვერ გამოდგებოდა, მიტომ რომ სხვა ქვეყნებისათვის იყო შედგენილი და საქართველოში სულ სხვა პირობები არსებობდა, რომელთაც ადგილობრივი შედგენილი სასამართლოს წიგნი უკეთესად მოუხდებოდა და მიუდგებოდა (ibid. 146); მაგრამ ახალ კანონების დადგენის შემდეგაც ვახტანგი კარგად გრძობდა, რომ მისი ნამუშევარი სრული არ იყო; „მე ეს წიგნი ასრე არ დამიწერია, არც ვიჩემებ, როჲე არა აკლდეს რა“-ო, გულ წრფელად აცხადებს კანონმდებელი, „ბევრი ასეთი სჩივრები არის და მოვა, რომ ზოგი ვერ მოვიგონეთ და არც მისწუდების კაცის გონება“-ო (ჩუბინაშვილის ქრისტი გვ. 395). მოსამართლეს განაჩენის დადგენის დროს ჯერ წინანდელი და ახალი გამაცემული კანონები უნდა გაესინჯა და თუ იქ შესაფერისს ვერას იპოვნოდა, მაშინ იგი თითონ „მიხუდეს რასამე და მოიგონოს“ განაჩენი და თუ ამ „მოგონებულს“ სასამართლო წიგნში ჩაურთავს და ჩასწერს, „კარგსა და მართე ბუღს იქს“-ო, დასძენს ვახტანგ მეფე. თუმცა ვახტანგის სასამართლო წიგნი და კრებული ქართლისათვის იყო შედგენილი, მაგრამ მაინც მთელ საქართველოში იყო მიღებული, დასავლეთშიაცა და აღმოსავლეთშიაც.

ი. ჯავახიშვილი.

(შემდეგი იქნება).